

**Ofiary terroru
i działań wojennych
w latach 1939–1945
z terenu
Kreishauptmannschaft
Busko**

TERROR

1939
1945

OKUPACYJNY

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
KOMISJA ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU

Karolina Trzeskowska-Kubasik

**Ofiary terroru
i działań wojennych
w latach 1939–1945
z terenu
Kreishauptmannschaft
Busko**

WARSZAWA 2023

Recenzenci

dr hab. Sebastian Piątkowski

dr Marek Maciągowski

Projekt graficzny

Sylwia Szafrńska

Projekt okładki

Małgorzata Podziomek-Kotecka

Redakcja

Katarzyna Ziębik

Korekta

Magdalena Pabich

Skład

Wojciech Czaplicki

Druk i oprawa

Libra-Print Daniel Puławski

ul. Poznańska 36

18-400 Łomża

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu, 2023

ISBN 978-83-8229-684-6

Zapraszamy

www.ipn.gov.pl

www.ksiegarniaipn.pl

WSTĘP

Terror niemiecki na terenie Kreishauptmannschaft Busko w czasie II wojny światowej był tematem do tej pory rzadko podejmowanym w historiografii polskiej. Uwagę zwraca brak nowych publikacji dotyczących obszaru, który w tym okresie został dotknięty poważnymi represjami¹. W 2019 r. Instytut Pamięci Narodowej zainicjował projekt „Terror okupacyjny na ziemiach polskich w latach 1939–1945”, który zakłada prowadzenie badań nad terrorem niemieckim w niższych jednostkach administracyjnych – powiatach. Jednym z głównych celów projektu jest również dokonanie weryfikacji liczby ofiar II wojny światowej².

W grudniu 2019 r. rozpoczęto prace nad stworzeniem bazy zawierającej nazwiska osób z terenu Kreishauptmannschaft Busko, które poniosły śmierć w wyniku polityki terroru okupanta (zarówno niemieckiego, jak i sowieckiego). Prace nad tym zbiorem, ostatecznie zakończone w sierpniu 2021 r., prowadziła autorka niniejszej publikacji, rodowita buszczanka. Głównym założeniem bazy jest ustalenie personaliów oraz liczby ofiar II wojny światowej na badanym obszarze³. Należy podkreślić, że jest to jedna z pierwszych prób oszacowania tych strat. Jest pewnym paradoksem, że 77 lat od zakończenia wojny nie znamy tych liczb. Przeważająca większość ofiar wciąż pozostaje anonimowa. Zgodnie z intencjami okupanta niemieckiego jego zbrodnie dokonane na przedstawicielach narodu polskiego nigdy nie miały zostać odkryte, a ofiary powinny być wymazane z pamięci. Pod koniec wojny Niemcy niszczyli wszelkie ślady swoich zbrodniczych czynów. Przykładem może być chociażby więzienie w Pińczowie, gdzie w latach 1939–1944 rozstrzelali od 200 do 500 więźniów. W ramach akcji o kryptonimie 1005 w maju 1944 r. objeżdżali miejsca straceń i zasłaniali je ogrodzeniami. Odkopywali zwłoki, po czym posypywali je stężonym koncentratem chloru – substancją o właściwościach wypalających⁴.

Powstająca baza ma więc także przywrócić imiona ofiarom terroru niemieckiego i sowieckiego na terenie Kreishauptmannschaft Busko. Obecnie zbiór liczy 12 394 nazwiska. Za każdym stoi indywidualna tragedia ludzka. Niemal każda polska rodzina straciła kogoś ze swoich bliskich, została pozbawiona mienia lub ucierpiała wskutek represji. Przywrócenie tych imion i nazwisk jest jednoznaczne z upamiętnieniem ofiar, a to istotne dla młodego pokolenia.

Ustalanie personaliów ofiar II wojny światowej jest trudnym zadaniem. W wielu źródłach czytelnik może co prawda spotkać wzmianki o liczbie ofiar rozstrzelanych w określonej egzekucji, nie znajdzie jednakże ich danych. Pokazuje to na przykład protokół oględzin miejsca masowych egzekucji dokonanych przez Niemców w Lesie Weleckim: „W zachodniej części tego lasu, za byłą

¹ *Ziemia buska i kielecka w okresie drugiej wojny światowej. Zestawienie bibliograficzne sporządzone w oparciu o zbiory Biblioteki Pedagogicznej w Busku-Zdroju*, https://www.pbw.kielce.pl/userfiles/file/nowe_zestawienia/dokument629.pdf, dostęp 15 V 2020 r.

² [B.a.], *Terror i represje w czasie okupacji. IPN zapowiada powstanie cyfrowego repozytorium dokumentów*, <https://wpolityce.pl/historia/451800-terror-okupacji-powstanie-cyfrowe-repozytorium-dokumentow>, dostęp 23 XI 2020 r.; [b.a.], *IPN chce zbudować cyfrowy zbiór dokumentów dot. terroru okupacyjnego. „Chcemy też zweryfikować liczbę ofiar II wojny światowej”*, <https://wiadomosci.dziennik.pl/historia/aktualnosci/artykuly/600713,ipn-cyfrowe-repozytorium-dokumentow-okupacja-ofiary-ii-wojna-swiatowa.html>, dostęp 23 XI 2020 r.; [b.a.], *Powstaje mapa terroru*, <https://naszdzienik.pl/polska-kraj/210105,powstaje-mapa-terroru.html>, dostęp 23 XI 2020 r.

³ J. Kruk, *IPN: Prośba o informacje i pomoc przy stworzeniu bazy osób z powiatu buskiego, które zginęły w latach 1939–1945*, <https://infobusko.pl/ipn-prosba-o-informacje-i-pomoc-przy-stworzeniu-bazy-osob-z-powiatu-buskiego-kto-re-zginely-w-latach-1939-1945/>, dostęp 5 VIII 2021 r.

⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach (dalej: AIPN Ki), Okręgowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej w Kielcach (dalej: OKŚZpNP–IPN Kielce), Podręczne akta śledztwa w sprawie zbrodni popełnionych przez hitlerowców w Pińczowie, 53/4907, Zbrodnie niemieckie popełnione na terenie miasta Pińczowa, Informacja, 5 II 1966 r., k. 9.

gajówką [...] jest pochowanych rozstrzelanych 8 mężczyzn, 2 kobiety i jedno dziecko”⁵. Podobną sytuację mamy w wypadku wizji lokalnej przeprowadzonej w Lesie Weleckim 30 kwietnia 1946 r. przez Obywatelski Komitet Uczczenia Męczeństwa Polaków w Busku-Zdroju. Zlokalizowano wówczas 11 mogił. W jednej spoczywało 7 osób, w drugiej 2 osoby, w trzeciej jedna osoba, w czwartej 3 osoby i w piątej 2. Liczba pochowanych w kolejnych sześciu mogiłach nie jest znana⁶. W większości źródeł rzadko pojawiają się również nazwiska zamordowanych Żydów. Nie ma ich chociażby w protokołach przesłuchań świadków zeznających w sprawie egzekucji osób narodowości żydowskiej dokonanych jesienią 1942 r. na cmentarzu żydowskim w Busku-Zdroju⁷.

Celem powstającej bazy jest również zlokalizowanie poszczególnych miejsc kaźni na terenie Kreishauptmannschaft Busko⁸. Mimo ogromnej skali zbrodni popełnionych tam przez Niemców, praktycznie nie istnieją opracowania na ten temat. Dopiero niedawno ukazała się książka poświęcona Lasowi Weleckiemu – największemu miejscu kaźni, gdzie Niemcy rozstrzelali od 500 do tysiąca osób⁹. Brak publikacji poświęconych zbrodniom niemieckim popełnionym na cmentarzach katolickim i żydowskim w Busku-Zdroju, w lasach: Widuchowskim, Koteckim oraz koło Lisowa, czy też w więzieniu w Pińczowie. Część ofiar II wojny światowej nadal spoczywa w miejscach straceń.

Niniejsza praca nie powstałaby bez zaangażowania i pomocy wielu osób. Dlatego też pragnę wyrazić podziękowania Instytutowi Pamięci Narodowej, który zainaugurował w Polsce badania naukowe nad Kreishauptmannschaft Busko. Za cenne uwagi dziękuję dr. Rafałowi Leśkiewiczowi (w latach 2019–2021 piastował on stanowisko Pełnomocnika Prezesa IPN do spraw badań nad terrorem okupacyjnym na ziemiach polskich w latach 1939–1945), dr. Konradowi Graczykowi, Joannie Sobotce oraz pozostałym członkom zespołu. Słowa wdzięczności kieruję do pracowników Archiwum Diecezjalnego w Kielcach, Archiwum Państwowego w Kielcach, Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach, Polskiego Czerwonego Krzyża, a także Stowarzyszenia Twoje Korzenie w Polsce. Dziękuję również urzędowi stanu cywilnego na terenie całego powiatu buskiego (zwłaszcza w Pińczowie, Chmielniku, Stopnicy, Wiślicy, Nowym Korczyniu, Pacanowie, Solcu-Zdroju oraz Szydłowie), które służyły pomocą mimo trudnej sytuacji pandemicznej. Za ogromną pomoc w stworzeniu niniejszej publikacji słowa wdzięczności kieruję do twórców następujących baz polskich oraz zagranicznych: Arolsen Archives, Baza zmarłych więźniów KL Gross-Rosen, Die Toten 1937–1945 Konzentrationslager Buchenwald, Informacja o więźniach – KL Auschwitz-Birkenau, Księga imion. Baza ofiar Treblinka, Sala Nazwisk. Digitalna księga pamięci za zmarłych w obozie koncentracyjnym w Mauthausen i jego podobozach 1938–1945, The Central Database of Shoah Victims’ Names Yad Vashem, The Dead of Mittelbau-Dora Concentration Camp 1943–1945, The Memorial Archives, Totenbuch KZ Sachsenhausen 1936–1945 oraz Więźniowie – KL Majdanek.

Słowa podziękowania za wszelkie sugestie kieruję do Recenzentów niniejszej pracy – dr hab. Sebastiana Piątkowskiego oraz dr. Marka Maciągowskiego.

Dziękuję również mediom lokalnym: Radiu Kielce, Radiu eM Kielce, „Tygodnikowi Poniżdzia”, „Echu Dnia”, portalom: Regionalny Portal busko.com.pl, infobusko.pl oraz chroberz.info, przedstawicielom mediów społecznościowych: „Nurt Historii”, „Pacanów i okolice – historia, prahistoria, genealogia”, „Łubnice z historią” oraz „Szczaworyż Punkt Informacji Turystycznej”. Słowa podziękowania należą się także Urzędowi Miasta i Gminy w Busku-Zdroju, Polskiemu Czerwonemu Krzyżowi, Ośrodkowi Edukacyjno-Muzealnemu „Świętokrzyski Sztetl” w Chmielniku oraz Buskiemu Samorządowemu Centrum Kultury w Busku-Zdroju. Dziękuję także mieszkańcom powiatów buskiego i pińczowskiego, którzy włączyli się w prace nad bazą.

⁵ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej (dalej: GK), Materiały dochodzeniowe OKBZN w Radomiu w sprawie zbrodni hitlerowskich popełnionych w gminach: *Nowy Korczyn*, Pawłów, Radzanów, Grotniki, Chmielnik, pow. Stopnica i Busko-Zdrój. Protokoły, 179/113 (dalej: 179/113), Protokół oględzin, 7 IX 1945 r., k. 47.

⁶ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Starostwo Powiatowe w Busku, 469, Protokół, 30 IV 1946 r., b.p.; APK, Starostwo Powiatowe w Busku, 457, Ekshumacje – Las Welecki, b.d., k. 130.

⁷ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, Akta śledztwa w sprawie popełnionych przez władze okupacyjne, a w szczególności przez Sipo i SD, i Żandarmerię w Busku i okolicy w latach 1939–1945, 53/5350 (dalej: 53/5350), Protokół przesłuchania świadka Władysława Słabiak, 24 V 1978 r., k. 150–151; zob. AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/5350, Protokół przesłuchania świadka Janiny Kiełb, 26 V 1978 r., k. 102–103.

⁸ APK, Urząd Wojewódzki Kielecki II, 288, Wykaz grobów ofiar zbrodni niemieckich w powiecie buskim, 18 V 1948 r., k. 56.

⁹ K. Trzeskowska-Kubasik, *Zbrodnie okupanta niemieckiego w Lesie Weleckim k. Buska-Zdroju*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/71799,Zbrodnie-okupanta-niemieckiego-w-Lesie-Weleckim-k-Buska-Zdroju.html>, dostęp 25 XI 2020 r.; *eadem*, *Egzekucja w dniu 19 lipca 1944 r. w Lesie Weleckim k. Buska-Zdroju*, <http://www.busko.com.pl/egzekucja-w-dniu-19-lipca-1944-r-w-lesie-weleckim-k-buska-zdroju,,2,1,1,1,30942,n.html>, dostęp 25 XI 2020 r., *eadem*, *Zbrodnie niemieckie w Lesie Weleckim koło Buska-Zdroju*, Warszawa 2022.

Niniejsza praca ma charakter rozwojowy. Prezentujemy formę drukowaną, ale planowane jest stworzenie także ogólnodostępnej bazy internetowej o ofiarach terroru i działań wojennych w latach 1939–1945 z terenu Kreishauptmannschaft Busko. Umożliwi to odnalezienie po latach informacji, wcześniej dostępnych tylko wąskiemu gronu zainteresowanych historyków. Niektóre dane wymagają dalszych uzupełnień. Instytut Pamięci Narodowej zwraca się do mieszkańców powiatu buskiego z prośbą o włączenie się w prace nad powstającą bazą.

Oddawana do rąk czytelnika publikacja nie zawiera kompletnej listy ofiar – ze wspomnianych wyżej powodów nie udało się jej ustalić. Praca ta powinna jednak stać się przyczynkiem do prowadzenia dalszych badań nad stratami osobowymi nie tylko na Kielecczyźnie, ale również w innych częściach Polski.

Stan badań

Historia wojenna Kreishauptmannschaft Busko, w tym kwestia ofiar terroru niemieckiego, praktycznie nie doczekała się do tej pory szerszych opracowań w historiografii polskiej. Nieliczni historycy podejmowali próbę ustalenia liczby poległych mieszkańców. Podawane przez nich dane są jednak mocno zaniżone i bardzo różne. Przykładowo na kartach książki Leopolda Wojnakowskiego *Z dala od Wýkusu* możemy przeczytać, że na terenie miasta i gminy Busko-Zdrój w czasie II wojny światowej zginęły zaledwie 43 osoby¹⁰. Henryk Smarzyński w opracowaniu *Powiat Busko-Zdrój przed I IX 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945* twierdził zaś, że ofiarą terroru niemieckiego na terenie Kreishauptmannschaft Busko padło ponad tysiąc osób¹¹. W wyniku śledztwa w sprawie zbrodni przeprowadzonego przez Okręgową Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Kielcach ustalono, że w czasie okupacji niemieckiej na omawianym obszarze zginęło nie mniej niż 644 mieszkańców¹². Z kolei Józef Fajkowski podał, że w czasie II wojny światowej w granicach administracyjnych Kreishauptmannschaft Busko śmierć poniosły 12 734 osoby¹³. Powyższe dane są zbliżone do ustaleń Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Radomiu, które zawarto w akcie oskarżenia przeciwko Herbertowi Böttcherowi, dowódcy SS i Policji w dystrykcie Radom. Według nich na jego terenie zamordowano 112 997 osób¹⁴. Posługując się tymi danymi, można przyjąć, że w każdym Kreishauptmannschaftcie znajdującym się w dystrykcie radomskim zginęło średnio ok. 12 tys. osób¹⁵.

Przy analizie strat osobowych niezbędne jest sięgnięcie do przedwojennych spisów powszechnych. Ostatni przeprowadzono w Polsce w 1931 r. Według danych w nim zawartych powiat stopnicki zamieszkiwało 153 091 mieszkańców¹⁶, z czego 140 213 mieszkało na wsi¹⁷. Aż 79,7 proc. ludności, tj. 122 055 osób, trudniło się głównie rolnictwem. Były to obszary biedne, niemal całkowicie pozbawione przemysłu oraz linii kolejowych. Według publikacji *Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbstandsaufnahme am 1. März 1943* Kreishauptmannschaft Busko w 1943 r. zamieszkiwało 181 725 osób¹⁸. Należy jednak pamiętać o przyłączeniu w 1940 r. 8 gmin powiatu pińczowskiego, na których obszarze w 1943 r. przebywało łącznie 42 279 osób.

¹⁰ J. Wojnakowski, *Z dala od Wýkusu*, Łódź 1988, s. 19.

¹¹ H. Smarzyński, *Powiat Busko-Zdrój przed I IX 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945*, Kraków 1960, s. 191.

¹² AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, Akta śledztwa w sprawie popełnionych przez władze okupacyjne, a w szczególności przez Sipo i SD, i Żandarmerię w Busku i okolicy w latach 1939–1945, 53/5351 (dalej: 53/5351), Uzasadnienie śledztwa, b.d., k. 83.

¹³ J. Fajkowski, *Wież w ogniu. Eksterminacja wsi polskiej w okresie okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1972, s. 30.

¹⁴ AIPN GK, Odpis aktu oskarżenia Prokuratury Sądu Okręgowego w Radomiu z dnia 11 V 1949 r. przeciwko Herbertowi Böttcherowi, 12586/284, 1 V 1949 r., k. 15.

¹⁵ W skład dystryktu Radom wchodziło 10 kreishauptmannschaftów: Busko, Jędrzejów, Kielce, Końskie, Opatów, Radom, Radomsko, Starachowice, Piotrków, Tomaszów.

¹⁶ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r.: mieszkania i gospodarstwa domowe, ludność, stosunki zawodowe: województwo kieleckie*, Warszawa 1938.

¹⁷ F. Faliszewski, *Kartki z przeszłości ruchu ludowego w byłym powiecie stopnickim*, Warszawa 1965, s. 8.

¹⁸ *Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbstandsaufnahme am 1. März 1943*, Krakau 1943, s. 51–52. Tereny Kreishauptmannschaft Busko w 1940 r. zamieszkiwało 22 406 Żydów. W 1941 r. ze względu na napływ deportowanych Żydów liczba ta wzrosła do 26 459 (AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, A. Rutkowski, *Martyrologia. Walka i zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie radomskim podczas okupacji hitlerowskiej*, 53/129, b.d., k. 2).

Pierwszy po wojnie spis przeprowadzono 14 lutego 1946 r. Według niego powiat stopnicki liczył wtedy 129 210 mieszkańców¹⁹, czyli między 1931 a 1946 r. liczba ludności zmniejszyła się o 23 881 osób. Należy podkreślić, że powyższe dane nie uwzględniają migracji wojennej oraz powojennych ruchów ludności. Trzeba wziąć pod uwagę również zmiany administracyjne powiatów. Według ustaleń autorki w czasie okupacji niemieckiej zginęło co najmniej 4050 Polaków oraz co najmniej 8344 Żydów z Kreishauptmannschaft Busko. Na kartach publikacji historycznych rzadkością są imienne wykazy poległych. Regionalista Leszek Marciniec zamieścił poszczególne nazwiska w książce *Cmentarz parafialny w Busku-Zdroju*²⁰. Jego autorstwa były również artykuły zawierające spisy poległych mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko. Ten sam autor opublikował w „Tygodniku Ponidzia” artykuły zawierające spisy poległych mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko²¹. W obliczu tak nielicznej literatury przedmiotu tym bardziej warto jeszcze raz wspomnieć książkę Smarzyńskiego, gdzie umieszczono listę nazwisk 685 ofiar²². Częściowe wykazy nazwisk zamordowanych mieszkańców gmin Grotniki, Nowy Korczyn i Pawłów znajdziemy w książce Stanisława M. Przybyszewskiego i Andrzeja Bieniasa *Nowy Korczyn przez stulecia. Szkice z dziejów Nowego Korczyna i okolic*²³.

Ramy terytorialne oraz czasowe

Baza obejmuje lata 1939–1945. Umowną datą początkową jest 1 września 1939 r., końcową zaś pierwsza połowa stycznia 1945 r., kiedy na tereny Kreishauptmannschaft Busko weszli Sowieci. W przygotowanym wykazie zawarto nazwiska osób, które w latach 1939–1945 zamieszkiwały obszary Kreishauptmannschaft Busko, uwzględniono również kilkanaście osób, które zmarły wiosną 1945 r. w obozach koncentracyjnych na terenie III Rzeszy.

Wzięto pod uwagę zmiany administracyjne dokonane przez okupanta niemieckiego. Nazwy jednostek przyjęto zgodnie ówczesną nomenklaturą. Przed wojną powiat stopnicki z siedzibą w Stopnicy obejmował 25 gmin: Busko-Zdrój, Chmielnik, Drugnię, Grabki, Gnojno, Grotniki, Kurozwęki, Łubnice, Maleszową, Nowy Korczyn, Oględów, Oleśnicę, Pacanów, Potok, Pęczelice, Pawłów, Radzanów, Stopnicę, Szydłów, Szczytniki, Szaniec, Tuczępy, Wolice, Wójczę oraz Zborów. W okresie okupacji niemieckiej powiat ten wchodził w skład dystryktu Radom, będącego częścią utworzonego 26 października 1939 r. Generalnego Gubernatorstwa (Generalgouvernement)²⁴. Na mocy zarządzenia Kreishauptmanna dr. Wilhelma Schäfera z 10 lutego 1940 r. zastąpiono go Kreishauptmannschaftem Busko, który wchłonął ponadto 8 gmin z terenów powiatu pińczowskiego: miasto Pińczów, Chotel, Chroberz, Góry, Kliszów, Pińczów, Zagość i Złotą²⁵. Należy zaznaczyć, że był to podział stosowany tylko przez okupanta niemieckiego. Struktury Polskiego Państwa Podziemnego, które podlegały rządowi Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie, ukonstytuowanemu w Paryżu, a od czerwca 1940 r. przebywającemu w Londynie, odwoływały się do przedwojennego podziału administracyjnego (przywróconego po zakończeniu działań wojennych)²⁶.

By prezentowana baza była czytelna i przejrzysta, autorka musiała zastosować pewne kryteria. Umieszczono nazwiska osób, w wypadku których nie ulega wątpliwości, że są ofiarami terroru niemieckiego oraz sowieckiego. W przeważającej większości lista zawiera personalia ludzi zamieszkujących Kreishauptmannschaft Busko co najmniej od 1 września 1939 r., ale również dane osób, które wskutek zawieruchy wojennej znalazły się na tym obszarze, na przykład Żydów de-

¹⁹ *Powszechny sumaryczny spis ludności z dn. 14 II 1946 r.*, Warszawa 1947, s. 8. Według zestawień liczbowych z 1949 r. powiat buski zamieszkiwało 129 525 osób (APK, Zestawienie liczbowe mieszkańców stałych zamieszkałych w gminach wiejskich i miastach województwa kieleckiego wg stanu na dzień 1 I 1949 r., 541, b.d., k. 1).

²⁰ L. Marciniec, *Cmentarz parafialny w Busku-Zdroju*, Kazimierza Wielka 2008, s. 12–24, 40–43, 110–113, 117–120.

²¹ *Idem*, „Tygodnik Ponidzia” 1997, nr 16, s. 4; zob. *idem*, *Absolwenci gimnazjum – ofiary Katynia*, „Tygodnik Ponidzia” 1993, nr 5, s. 4, *idem*, *Ofiary NKWD*, „Tygodnik Ponidzia” 2002 r., nr 33, s. 8.

²² H. Smarzyński, *Powiat...*, s. 179–191.

²³ S.M. Przybyszewski, A. Bienias, *Nowy Korczyn przez stulecia. Szkice z dziejów Nowego Korczyna i okolic*, Kielce 2001, s. 138–139.

²⁴ Szerzej: W. Kozyra, *Okupacyjna administracja niemiecka na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2013, t. 60, s. 35–51; zob. J. Dziobek-Romański, *Organizacja administracji władz okupacyjnych na ziemiach polskich*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2012, t. 22, nr 3, s. 278–286, C. Madejczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970, s. 83–92.

²⁵ APK, Związek Gmin w Busku, 10, Zarządzenie dr. Schäfera z 10 II 1940 r., Busko-Zdrój, k. 1; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Rzeczpospolita partyzancka. Inspektorat „Maria” w walce*, Warszawa 1991, s. 44. W skład jednostki administracyjnej wchodziły również miasta: Busko-Zdrój i Chmielnik.

²⁶ M. Zawisza, *Straty osobowe na Kielecczyźnie w czasie II wojny światowej – próby bilansu [w:] Kielecczyzna pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945. Straty osobowe*, red. E. Krężolek, M. Zawisza, Kielce 2017, s. 8.

portowanych z innych części okupowanej Polski (na przełomie lutego i marca 1941 r. do dystryktu Radom przesiedlono około 10 tys. Żydów z Płocka, z czego 966 przybyło do Buska-Zdroju (24 lutego 1941 r.), 200–250 Żydów do Stopnicy a 400 do Chmielnika²⁷. Ich nazwiska ujęto m.in. w wyznaniowych księgach mojżeszowych znajdujących się w Urzędzie Stanu Cywilnego w Chmielniku²⁸ oraz w bazie internetowej Instytutu Yad Vashem²⁹. By jak najdokładniej pokazać skalę terroru, w bazie uwzględniono również osoby, które co prawda nie zamieszkiwały na terenie Kreishauptmannschaft Busko, ale tam zginęły, m.in. ofiary działań wojennych we wrześniu 1939 r. Przez obszary powiatu stopnickiego przeszły tysiące uchodźców kierujących się na wschód. Wielu z nich poniosło śmierć. W USC w Wiślicy znajduje się akt zgonu Karola Andrzeja Madejskiego – urzędnika bankowego z Krakowa, który zginął w Konieczmostach w nocy z 5 na 6 września 1939 r.³⁰ We wrześniu 1939 r. na terenie powiatu stopnickiego polegli również żołnierze Wojska Polskiego pochodzący z różnych części Polski. Wśród nich znajdowało się m.in. 200 żołnierzy 22 Dywizji Piechoty Górskiej³¹. 9 września 1939 r. we wsi Szczaworyż zamordowano plut. pchor. Mariana Zubrzyckiego³². W następstwie walk w Wiślicy i w okolicach do niewoli trafiło 200 żołnierzy WP, których osadzono w miejscowym kościele parafialnym. Jednego z nich, kpr. Jana Pietruszkę zastrzelono 17 września 1939 r. tylko dlatego, że zbyt ociężałe podniósł się z ławki kościelnej³³.

W bazie uwzględniono również więźniów pochodzących z różnych części dystryktu Radom osadzonych w Pińczowie – jednym z największych więzień Gestapo na terenie Kreishauptmannschaft Busko. W pińczowskim USC znajduje się około 200 aktów zgonu osób m.in. z Częstochowy, Kielc, Wodzisławia, Rudy czy też Radomia. 28 lipca 1941 r. Niemcy rozstrzelali w lesie we Włoszczowicach 16 kobiet z Radomia osadzonych w więzieniu w Pińczowie³⁴, a 2 marca 1942 r. w Lesie Skrzypiowskim – 7³⁵.

Wykaz zawiera także nazwiska mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko, którzy zginęli poza jego terytorium – głównie więźniów obozów koncentracyjnych: KL Auschwitz-Birkenau, KL Mauthausen-Gusen, KL Majdanek, KL Gross-Rosen, KL Sachsenhausen, KL Dachau, KL Buchenwald. Baza uwzględnia również nazwiska tysięcy Żydów zgładzonych w niemieckich nazistowskich obozach zagłady w Treblince oraz w Bełżcu, czy też na terenie innych gett, jak chociażby w Łodzi. Zamieszczono także dane osób, które zostały wywiezione na roboty przymusowe do III Rzeszy i tam zginęły, oraz tych, które zamordowano w więzieniach położonych poza terenem Kreishauptmannschaft Busko, na przykład w Kielcach.

Co ważne, prezentowany wykaz zawiera także ofiary zbrodni katyńskiej pochodzące z omawianego terenu.

Wszystkie przedstawione założenia pozwoliły na stworzenie rozległej, w miarę kompletnej bazy.

²⁷ K. Urbański, *Zagłada Żydów w dystrykcie radomskim*, Kraków 2004, s. 139.

²⁸ Urząd Stanu Cywilnego (dalej: USC) w Chmielniku, Księgi mojżeszowe, Akt zgonu Chai Bajli Szymanickiej, nr 66, Chmielnik, 15 IV 1941 r., b.p.

²⁹ Centralna Baza Ofiar Holocaustu, A Page of Testimony Dawida Bryła, Warszawa, 20 V 1999 r., https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&advancedSearch=true&plw_value=Chmielnik&plw_type=synonyms&cluster=true, dostęp 26 XI 2020 r.

³⁰ USC w Wiślicy, Księgi parafii Wiślica, Akt zgonu Karola Andrzeja Madejskiego, nr 63, Wiślica, 14 X 1939 r., b.p.

³¹ R. Osiński, *Wrzesień 1939 roku na ziemi buskiej*, Busko-Zdrój 1999, s. 19; zob. Urząd Miasta i Gminy w Busku-Zdroju, Księga pochowanych. Miasto i gmina Busko-Zdrój, b.d., b.p.; APK, Polski Czerwony Krzyż – Zarząd Wojewódzki w Kielcach, 80, Wykaz zmarłych, rannych wojskowych i cywilnych, którzy przebywali na leczeniu, Busko-Zdrój, 27 XI 1939 r., k. 1; Księgi parafii Najświętszej Marii Panny w Busku-Zdroju, Akt zgonu Stanisława Boczara, 7 II 1940 r., b.p.

³² R. Osiński, *Wrzesień...*, s. 21–23, *idem*, *Śmierć podchorążego*, „Buskie Źródła” 1993, nr 3, s. 14–16, OKŚzPNP Kraków, Akta śledztwa w sprawie zabójstwa przez oddziały hitlerowskie Wehrmachtu w dniu 9 IX 1939 r. w Szczaworyżu, pow. Busko-Zdrój, wziętego do niewoli plutonowego WP Mariana Zubrzyckiego, Ds. 34/70, Protokół przesłuchania świadka Kazimiera Dutkiewicza, 14 I 1971 r., k. 14–15.

³³ USC w Wiślicy, Księgi parafii Wiślica, Akt zgonu Jana Pietruszki, nr 67, 30 X 1939 r., b.p.; zob. OKŚzPNP Kraków, Akta śledztwa w sprawie rozstrzelania 15 osób cywilnych i b[ylego] jeńca przez Wehrmacht w dn[iach] 9 i 13 IV 1939 r. w Wiślicy, Ds. 86/71, Sprawozdanie z przebiegu i wyników śledztwa w sprawie zabójstwa polskiej ludności cywilnej i polskich jeńców wojennych przez żołnierzy hitlerowskiego Wehrmachtu w dniach 9 i 17 września 1939 r. w Wiślicy d[awnego] powiatu buskiego, b.d., k. 41–42.

³⁴ OKŚzPNP Kraków, Akta śledztwa w sprawie rozstrzelania 16 osób we Włoszczowicach pow. Pińczów w lipcu 1941 r., Ds. 14/75, Protokół przesłuchania świadka Stanisława Zagródkiego, 22 IV 1978 r., k. 75–76.

³⁵ OKŚzPNP Kraków, Podręczne akta śledztwa w sprawie zbrodni popełnionych przez hitlerowców w Pińczowie, 4/68, t. 1, Notatka dot. materiałów o zbrodniach hitlerowskich w powiecie Pińczów, b.d., k. 5. „Kobiety te miały porozbijane głowy. Gdy chodziłem do tego lasu na grzyby, przechodziłem obok mogił rozstrzelanych kobiet, to widziałem na drzewach pobliskich sosen widoczne były zaschnięte kawałki mózgow” (AIPN Ki, OKŚzPNP-IPN Kielce, Podręczne akta śledztwa w sprawie zbrodni pop[elnionych] przez władze okupacyjne i żandarmerię w Busku i okolicy w l[atach] 1939–1945, 53/5349 (dalej: 53/5349), Protokół przesłuchania świadka Leonarda Petersona, 24 III 1966 r., k. 63.

Podstawa źródłowa oraz bibliograficzna

Podstawę źródłową bazy *Ofiary terroru i działań wojennych z terenu Kreishauptmannschaft Busko* stanowią głównie materiały archiwalne zgromadzone w Instytucie Pamięci Narodowej, zwłaszcza w zespole Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Kielcach. Autorka posiłkowała się głównie aktami śledztwa. Wykorzystała także dokumentację zbrodniczej działalności Wehrmachtu we wrześniu 1939 r. w Biechowie, Szczaworyżu, Ratajach Karskich i Słupskich, Wiślicy³⁶, Chmielniku i Suchowoli. Cenne okazały się akta śledcze dotyczące działalności obozów pracy w Słupi Pacanowskiej, Sielcu, Biechowie czy Wiślicy. Niezwykle pomocne przy ustalaniu personaliów ofiar były akta śledztwa w sprawie zbrodni popełnionych przez Żandarmerię w Busku-Zdroju i okolicy, a także w Chmielniku oraz Nowym Korczyniu. Przydatna okazała się dokumentacja w sprawie zbrodni dokonanych w Pińczowie, także w tamtejszym więzieniu³⁷. Niestety zachowało się niewiele dokumentów wytworzonych przez niemiecki aparat policyjny i w wielu wypadkach jedynymi dowodami zbrodni są protokoły zeznań świadków.

Ważnym źródłem okazały się znajdujące się w zasobach OKBZH ankiety, zwłaszcza wywiady sądów grodzkich dotyczące egzekucji i grobów masowych na terenie powiatu Pińczów czy też rejestry miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta niemieckiego w latach 1939–1945 na terenie Kreishauptmannschaft Busko. Powyższe źródła pozwoliły na ustalenie personaliów osób rozstrzelanych w egzekucjach, zmarłych w niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych oraz na robotach przymusowych na terenie III Rzeszy. Jednocześnie dzięki ankietom skorygowano informacje pochodzące z innych źródeł. Ważną jednostką archiwalną w zbiorach OKBZH jest księga ewidencyjna aresztu powiatowego w Busku-Zdroju, który obok więzienia w Pińczowie był największym zakładem przetrzymywania ludzi na omawianym terenie³⁸. Osadzono w nim 5628 osób (autorka przyjmuje, że areszt istniał do 22 lipca 1944 r. oraz że ewidencję prowadzono według kolejności przez wszystkie zeszyty)³⁹. Według księgi ewidencyjnej aresztu powiatowego rozstrzelano 151 więźniów⁴⁰. Do powyższych danych należy podchodzić krytycznie, liczba rozstrzelanych jest bowiem mocno zaniżona. Było to tendencyjne zachowanie okupanta niemieckiego, który w ten sposób ukrywał większość popełnionych zbrodni. Oto przykład takiego działania – Ignacego Dziurdę, mieszkańca Kołaczkowic w gminie Szczytniki, aresztowano 22 września 1943 r. wraz z Antonim Wróblem⁴¹. Ten drugi zeznawał po wojnie: „Po pierwszym badaniu [...] wrócił [Dziurda – K.T.K.] zbity i zakuty, ubrany tylko w bieliznę. Po godzinie znów go zabrali i już nie wrócił. Gdy po pierwszym razie zabrali mnie na badanie, widziałem tam na podłodze krew⁴². Wróbla wkrótce zwolniono. Według księgi ewidencyjnej aresztu powiatowego w Busku-Zdroju Dziurdę przeniesiono 1 października 1943 r. do więzienia w Pińczowie⁴³. W rzeczywistości, w drugiej połowie października 1943 r. rozstrzelano go na cmentarzu żydowskim w Busku-Zdroju⁴⁴.

Należy również zwrócić uwagę, że znaczną część więźniów wywożono na rozstrzelanie z willi „Wersal”, z willi dr. Byrkowskiego oraz z więzienia przy ul. Kościelnej w Busku-Zdroju. Nie wszyscy aresztowani przechodzili przez areszt powiatowy, co może mieć znaczący wpływ na

³⁶ OKŚZpNP Kraków, Podręczne akta śledztwa w sprawie rozstrzelania 15 osób cywilnych i 1 jeńca polskiego żołnierza przez Wehrmacht w okolicach 8 i 13 IX 1939 r. w Wiślicy, pow. Busko-Zdrój, Ds. 86/71, Przebieg i wynik śledztwa w sprawie zabójstwa ludności cywilnej i polskich jeńców wojennych, b.d., k. 84–86.

³⁷ OKŚZpNP Kraków, Akta śledztwa w sprawie zbrodni popełnionych w więzieniu w Pińczowie w czasie okupacji hitlerowskiej 1939–1945, Ds. 5/82, Protokół przesłuchania świadka Henryki Chmielewskiej, 18 IV 1990 r., k. 14–16.

³⁸ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/4623, Więzienia hitlerowskie – areszt tymczasowy w Busku-Zdroju – 3 kontrolki więźniów: 23 X 1941 r. – 1 VI 1942 r., 14 XI 1942 r. – 16 XII 1943 r., 16 XII 1943 r. – 22 VII 1944 r.

³⁹ T. Domański, A. Jankowski, *Represje niemieckie na wsi kieleckiej 1939-1945*, Kielce 2011, s. 308–310.

⁴⁰ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/5351, Sprawozdanie z przebiegu i wyników śledztwa w sprawie zbrodni hitlerowskich na terenie Buska, Pińczowa i powiatu buskiego, b.d., k. 114.

⁴¹ AIPN Ki, OKŚZpNP – IPN Kielce, 53/4623 t. 2, Ewidencja więźniów osadzonych w areszcie powiatowym w Busku-Zdroju, 1943 r., k. 360–361.

⁴² AIPN GK, Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Radomiu, Akta w sprawie zbrodni hitlerowskich popełnionych w gminach: Grabki, Szczytniki, Stopnica, Potok w pow. stopnickim. Protokoły przesłuchania świadków, wykaz zbrodni, korespondencja, kwestionariusze o egzekucjach i grobach masowych, 179/114 (dalej: 179/114), Protokół przesłuchania Antoniego Wróbla, 21 III 1947 r., k. 77.

⁴³ AIPN Ki, OKŚZpNP – IPN Kielce, 53/4623 t. 2, Ewidencja więźniów osadzonych w areszcie powiatowym w Busku-Zdroju, 1943 r., k. 361.

⁴⁴ K. Trzeskowska-Kubasik, *Zbrodnie niemieckie popełnione na cmentarzu w Busku-Zdroju*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/86782,Zbrodnie-niemieckie-popełnione-na-cmentarzu-zydowskim-w-Busku-Zdroju.html>, dostęp 23 II 2022 r.

ustalenie na liczby nie tylko osób więzionych w Busku-Zdroju przez okupanta niemieckiego, ale również rozstrzelanych.

Należy wspomnieć również o znajdującym się w zbiorach Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Kielcach „Skorowidzu alfabetycznym ofiar woj. kieleckiego 1939–1945” oraz o „Skorowidzu alfabetycznym ofiar woj. kieleckiego”. Cenną dokumentację zdeponowano w zespołach Sąd Powiatowy w Busku-Zdroju 1950–1975 oraz Sąd Grodzki w Pińczowie 1945–1950. Akta w sprawie o uznanie za zmarłego/zmarłą niejednokrotnie pozwoliły na ustalenie daty i okoliczności śmierci danej ofiary.

Autorka korzystała także z dokumentów w sprawie zbrodni popełnionych w gminach Grabki, Szczytniki, Stopnica, Potok, zdeponowanych w zespole Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Radomiu. Znajdują się wśród nich m.in. wykazy poległych mieszkańców gminy Grabki⁴⁵. Cenne okazały się materiały dochodzeniowe OKBZN na terenie powiatu Stopnica-Busko (gminy Kurozwęki, Pacanów, Łubnice, Oleśnica). Zawierają one wykazy osób rozstrzelanych na cmentarzu w Kurozwękach⁴⁶, a także poległych na terenie gminy Pacanów, Oleśnica oraz Łubnice. Wielu ustaleń dokonano na podstawie materiałów dochodzeniowych OKBZN w Radomiu w sprawach zbrodni, które miały miejsce w gminach: Nowy Korczyn, Pawłów, Radzanów, Grotniki, Chmielnik i Busko-Zdrój. Protokoły świadków, kwestionariusze o egzekucjach i grobach masowych oraz wykazy poległych mieszkańców gminy Pęczelice⁴⁷ wzbogaciły bazę o kolejne nazwiska. Jeszcze innym ważnym źródłem była dokumentacja znajdująca się w zespole Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. Podobnie jak dokumenty OKBZH w Kielcach zawiera liczne ankiety dotyczące zbrodni popełnianych na terenie Kreishauptmannschaft Busko oraz kwestionariusze o egzekucjach i grobach masowych.

Autorka niniejszej publikacji korzystała również z dokumentacji znajdującej się w archiwum Biura Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża. Protokoły ekshumacyjne pozwoliły na określenie nazwisk żołnierzy Wojska Polskiego oraz członków organizacji konspiracyjnej. Cenne okazały się zespoły: Polski Czerwony Krzyż. Zarząd Główny w Warszawie oraz Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, znajdujące się w zasobie Archiwum Akt Nowych. Pozwoliły one nie tylko na określenie strat osobowych żołnierzy WP poległych we wrześniu 1939 r. na terenie powiatu stopnickiego, ale również na ustalenie wielu nazwisk mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko wywiezionych do niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych.

Spora grupa archiwaliów pochodzi z Archiwum Państwowego w Kielcach. Jedną z najcenniejszych jednostek dla badaczy historii Kreishauptmannschaft Busko: Postępowanie Niemców w powiecie stopnickim (1945), znajduje się w zespole Powiatowy Komitet Opieki Społecznej w Busku-Zdroju (1944–1946). Wiosną 1945 r. PKOS wystosował pismo do wszystkich gmin z żądaniem sporządzenia wykazów imiennych ofiar terroru niemieckiego na ich terenie. Zgodnie z powyższym dokumentem poszczególne zarządy gmin, m.in. Busko-Zdrój, Drugnia, Gnojno, Kurozwęki, Łubnice, Maleszowa, Oględów⁴⁸, Oleśnica, Radzanów, Stopnica, Szydłów, Wójcza, Tuczępy, stworzyły imienne wykazy zamordowanych mieszkańców, a także osób wywiezionych na roboty przymusowe do III Rzeszy oraz do niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych.

Kolejnym ważnym zespołem zdeponowanym w Archiwum Państwowym w Kielcach jest Związek Bojowników o Wolność i o Demokrację – Zarząd Okręgu w Kielcach. Znajdują się w nim ankiety wypełniane przez żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego, którzy w czasie II wojny światowej prowadzili działalność konspiracyjną na terenie miasta i gminy Busko-Zdrój, a także następujących gmin: Błotnowola, Gnojno, Kije, Nowy Korczyn, Solec-Zdrój, Stopnica, Szczytniki, Szydłów, Zborów oraz Wiślica. W kwestionariuszu w rubrykach 5 i 6 opisywano represje niemieckie wobec mieszkańców danej wsi. Często podawano również personalia osób, które poniosły tam śmierć.

⁴⁵ AIPN, GK, 179/114, Wykaz osób rozstrzelanych z terenu gminy Grabki, b.d., k. 14.

⁴⁶ AIPN, GK, Materiały dochodzeniowe OKBZN w Radomiu w sprawie zbrodni hitlerowskich popełnionych na terenie pow. Stopnica-Busko (gminy: Kurozwęki, Pacanów, Łubnice, Oleśnica), 179/117, Protokoły przesłuchania świadków, Lista osób pomordowanych w Kurozwękach na cmentarzu gm. Kurozwęki pow. Busko, b.d., k. 8.

⁴⁷ AIPN, GK, Materiały dochodzeniowe OKBZN w Radomiu w sprawie zbrodni hitlerowskich popełnionych na terenie pow. Stopnica-Busko (gminy Kurozwęki, Pacanów, Łubnice, Oleśnica), 179/113, Wykaz zamordowanych mieszkańców gminy Pęczelice, b.d., k.82.

⁴⁸ APK, Powiatowy Komitet Opieki Społecznej w Busku-Zdroju (1944–1949), 95, Postępowanie Niemców w powiecie stopnickim (1945), Wykaz osób z gminy Oględów pow. stopnickiego zamordowanych przez Niemców podczas ich okupacji kraju, b.d., k. 28.

Niezwykle cenne dla badaczy strat osobowych na terenie Kreishauptmannschaft Busko są protokoły ekshumacyjne znajdujące się w zespołach: Starostwo Powiatowe w Busku 1944–1950 oraz Starostwo Powiatowe w Pińczowie. Dostarczają nie tylko danych personalnych na temat ofiar, ale również niejednokrotnie pozwalają na skorygowanie informacji o dacie i o miejscu ich śmierci. Jako przykład można przytoczyć liczne rozbieżności dotyczące Adama Rzucidły z Kikowa oraz mieszkańców Piasku Małego: Jana Dziadury oraz Tadeusza Hodura. Część źródeł podawało, że rozstrzelano ich 4 września 1943 r. w Lesie Weleckim⁴⁹. Według protokołów ekshumacyjnych, które pozwalają na ustalenie miejsca pochówku ofiar, zginęli rzeczywiście tego dnia, ale w Lesie Widuchowskim⁵⁰. Autorka posiłkowała się również protokołami zbrodni niemieckich znajdującymi się w zespole archiwalnym Starostwo Powiatowe w Busku. Przesłuchania członków rodzin ofiar pozwoliły na ustalenie okoliczności śmierci. W tym samym zespole znajdują się także wykazy imienne ofiar terroru niemieckiego na terenie Kreishauptmannschaft Busko. Podobnie jak w wypadku jednostki Postępowanie Niemców w powiecie stopnickim (1945) zawierają spisy zamordowanych mieszkańców poszczególnych gmin.

Przy ustalaniu strat osobowych we wrześniu 1939 r. niezwykle pomocne były wykazy żołnierzy Wojska Polskiego poległych na terenie powiatu stopnickiego. Dokumenty te znajdują się w zespole archiwalnym Polski Czerwony Krzyż. Zarząd Wojewódzki w Kielcach⁵¹. Identyfikacji nazwisk poległych urzędników z obszarów Kreishauptmannschaft Busko przysłużyła się zaś dokumentacja z zespołu Związki zawodowe pow. buskiego.

Kolejnym cennym źródłem były akta zgonów znajdujące się w wymienionych już w podziękowaniach urzędach stanu cywilnego na terenie obecnego powiatu buskiego i pińczowskiego: w Busku-Zdroju, Pińczowie, Szydłowie, Chmielniku, Nowym Korczyniu, Wiślicy, Stopnicy, Pacanowie oraz Solcu-Zdroju. W wypadku Stopnicy nie zachowały się księgi z 1944 r. 2 sierpnia tegoż roku do miasteczka wkroczył bowiem 5 Korpus Pancerny Armii Czerwonej pod dowództwem gen. Aleksandra Nowikowa⁵², Niemcy rozpoczęły więc bombardowanie. Naloty w nocy z 13 na 14 sierpnia 1944 r. zburzyły zabytkowe budowle, budynki użyteczności publicznej, a także większość domów⁵³. Zniszczeniu uległy również księgi parafialne z 1944 r. Zawieruchy wojennej nie przetrwały także księgi parafii Pacanów za 1944 r. W czasie tworzenia przyczółka baranowsko-sandomierskiego w okolicy miejscowości doszło do walk. Po niemieckim ostrzale artyleryjskim, 17 sierpnia 1944 r. kościół w Pacanowie spalono.

Akta stanu cywilnego porządkowano w trzech osobnych rejestrach (urodzeń, małżeństw i zgonów) w dwóch egzemplarzach. Akta zgonu dostarczają czytelnikowi dużo informacji biograficznych: data i miejsce śmierci, wiek, imię i nazwisko zmarłego, stan cywilny, dane o owdowiłym współmałżonku/współmałżonce oraz ewentualne dane o osieroconych dzieciach. Dzięki kwerendzie przeprowadzonej w powyższych urzędach autorka ustaliła wiele nazwisk mieszkańców z terenów Kreishauptmannschaft Busko zamordowanych we wrześniu 1939 r. w wyniku zbrodniczej działalności Wehrmachtu oraz w styczniu 1945 r. wskutek działań wojennych. Część zgonów poległych we wrześniu 1939 r. zgłaszano w późniejszym czasie. Przykładowo akt Eleonory Kałandyk, która została zamordowana przez żołnierzy Wehrmachtu 6 lub 9 września 1939 r.⁵⁴ w Suchowoli, zarejestrowano w księgach parafii Chmielnik dopiero 11 marca 1940 r.⁵⁵ Podobna sytuacja miała miejsce w wypadku żołnierza WP Tymoty Iwaneczki, który poległ 10 września 1939 r. w bitwie pod Broniną. Jego akt zgonu w parafii Busko-Zdrój sporządzono 7 lutego 1940 r.⁵⁶

⁴⁹ OKŚZpNP Kraków, Akta śledztwa w sprawie popełnionych przez władze okupacyjne, a w szczególności przez Sipo i SD, i Żandarmerię w Busku i okolicy w latach 1939–1945, Ds. 29/69, t. 2 (dalej: Ds. 29/69, t. 2), Protokół przesłuchania świadka Stanisławy Juźwik, 8 IX 1978 r., k. 228; zob. OKŚZpNP Kraków, Ds. 29/69, t. 2, Protokół przesłuchania świadka Marii Kołkowskiej, 8 IX 1978 r., k. 232.

⁵⁰ APK, Starostwo Powiatowe w Busku, 459, Protokoły zbrodni niemieckich, Protokół przesłuchania świadka Jana Hodura, 4 III 1947 r., k. 81; zob. APK, Starostwo Powiatowe w Busku, 459, Zezwolenie na ekshumację i przewiezienie zwłok, Busko-Zdrój, 20 IV 1945 r., k. 28.

⁵¹ APK, Starostwo Powiatowe w Busku, 459, Polski Czerwony Krzyż – Zarząd Wojewódzki w Kielcach. Wykaz poległych żołnierzy w czasie działań wojennych 1939 r. na terenie powiatu Busko 1939-1945, 80, b.d., k. 2–43.

⁵² J.T. Leszczyński, *Stopnica*, Kielce 2003, s. 54.

⁵³ J. Banasik, *Królewska Stopnica wczoraj i dziś*, Krosno 2000, s. 93.

⁵⁴ Akt zgonu Eleonory Kałandyk podaje, że zamordowano ją 9 IX 1939 r. Inne źródła sugerują 6 IX 1939 r. (AIPN KI, OKŚZpNP-IPN Kielce, Zbrodnie Wehrmachtu dokonane na terenie Chmielnika i wsi Suchowola pow. Busko-Zdrój, 53/5143, Sprawozdanie z zakończonego śledztwa, b.d., k. 5).

⁵⁵ USC w Chmielniku, Księgi parafii Chmielnik, Akt zgonu Eleonory Kałandyk, nr 49, 11 III 1940 r., k. 128.

⁵⁶ Księgi parafii Najświętszej Marii Panny w Busku-Zdroju, 1939, Akt zgonu Tymoty Iwaneczka, nr 28, 7 II 1940 r., b.p.

W latach 1940–1944 r. tylko sporadycznie podawano prawdziwe przyczyny śmierci poszczególnych ofiar. Wyjątek stanowią księgi parafii w Pińczowie, w których można znaleźć około 200 nazwisk z adnotacją, że osoby te zostały zamordowane przez Gestapo w tamtejszym więzieniu. W Urzędzie Stanu Cywilnego w Pińczowie znajduje się również 11 aktów zgonu⁵⁷ mieszkańców Brześcia zamordowanych 11 listopada 1943 r.⁵⁸ W księgach parafii Biechów można znaleźć akty zgonu Marcina Czapli oraz Józefa Pawelca⁵⁹. Podawano w nich, że zostali rozstrzelani 15 grudnia 1939 r.⁶⁰ Również w księgach parafii w Nowym Korczynie w akcie zgonu Jana Mitery⁶¹ podano informację, że „dnia czwartego stycznia tysiąc dziewięćset czterdziestego trzeciego roku o godzinie dziesiętnastej, po zastrzeleniu zmarł Jan Mitera, trzydzieści dziewięć lat liczący”⁶². W aktach zgonów sporadycznie informowano, że poszczególni mieszkańcy zostali zamordowani w nazistowskich niemieckich obozach koncentracyjnych. W Urzędzie Stanu Cywilnego w Szydłowie można znaleźć akty zgonu mieszkańców, którzy zginęli w KL Auschwitz-Birkenau: Stefana Długosza⁶³ czy Stanisława Klameczyńskiego⁶⁴. Również w księdze aktów urodzeń, małżeństw, zgonów z 1942 r. parafii rzymskokatolickiej Piasek Wielki można znaleźć dokument potwierdzający zgon Jana Lasaka 24 listopada 1941 r. w KL Auschwitz-Birkenau⁶⁵. Warto zaznaczyć, że sporządzono go na podstawie zawiadomienia Komisariatu Kryminalnego w Busku-Zdroju z 13 grudnia 1941 r.

W przeważającej większości aktów zgonów nie podawano prawdziwych przyczyn śmierci. Pokazuje to przypadek Janiny Heleny Pakosińskiej⁶⁶. Po zakończeniu akcji wysiedleńczej Żydów w Busku-Zdroju, jesienią 1942 r. została zastrzelona przez żandarma Richarda Weichbrodta⁶⁷ na podwórzu domu nr 15 przy ul. Stopnickiej (obecnie Partyzantów), w którym wcześniej mieszkała rodzina żydowska. Kolejnym przykładem są akty zgonu pięciu ofiar rozstrzelanych 12 czerwca 1943 r. w Wiślicy⁶⁸: Henryka Honca, Adolfa Kamińskiego, Tomasza Borowskiego oraz dwóch kupców ze Skawiny: Szymona Grucy i Ludwika Skołyżzewskiego – w dokumentach zdawkowo poinformowano o śmierci, bez podania konkretnej przyczyny⁶⁹. Równie lakonicznie opisano zgon Jana Ślusarskiego, zastrzelonego 23 października 1942 r. w Chmielniku przez żandarma Krauzego⁷⁰. Akty zgonu z podaniem prawdziwych przyczyn śmierci zaczęły pojawiać się w księgach poszczególnych parafii w pierwszej połowie 1945 r. W Urzędzie Stanu Cywilnego w Pacanowie 15 kwietnia 1945 r. sporządzono akt zgonu Wacława Karety, rozstrzelanego przez Niemców 14 sierpnia 1944 r.⁷¹ Podobna sytuacja miała miejsce w wypadku kierownika szkoły w Pacanowie – Michała Janasa, zamordowanego 27 października 1943 r.⁷² Jego akt zgonu zarejestrowano

⁵⁷ 11 XI 1943 r. w wyniku prowokacji niemieckiej członków 3 Batalionu 17 Pułku Policji SS zamordowano 12 mieszkańców Brześcia (T. Domański, *Prowokacje niemieckich oddziałów policyjnych i wojskowych na terenach wiejskich dystryktu radomskiego. Zarys problematyki* [w:] *Polska pod okupacją 1939-1945*, t. 2, red. M. Przegiętka *at al.*, Warszawa 2016, s. 155).

⁵⁸ USC w Pińczowie, Księgi parafii Pińczów za rok 1943, nr 220–230, b.p.

⁵⁹ Jesienią 1939 r. Niemcy aresztowali Józefa Pawelca oraz Marcina Czapłę. Osadzono ich w areszcie tymczasowym w Busku-Zdroju. Za posiadanie broni skazano ich na karę śmierci. Pawelca i Czapłę rozstrzelano 15 XII 1939 r. (AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, Akta śledztwa w sprawie rozstrzelania 2 mężczyzn w miejscowości Biechów, pow. Busko-Zdrój we wrześniu 1939 r., Ds. 83/71, Protokół przesłuchania świadka Karola Dziekana, 12 II 1973 r., k. 5).

⁶⁰ USC w Pacanowie, Księgi parafii Biechów za rok 1939, nr 55–56, b.p.

⁶¹ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, Zabójstwa Polaków i Żydów przez żandarmów niemieckich z posterunku *Nowy Korczyn* 1939–1945 (Sturman i inni), 53/5259, Protokół przesłuchania Stanisława Króla, 21 III 1969 r., k. 162.

⁶² USC w Nowym Korczynie, Księgi parafii w Nowym Korczynie, Akt zgonu Jana Mitery, nr 2, 10 I 1944 r., b.p.

⁶³ Stefan Długosz, ur. 11 II 1919 r. w Brzezinach, s. Wojciecha i Marianny, z zawodu robotnik. Do KL Auschwitz-Birkenau przybył 6 VI 1942 r., gdzie nadano mu numer więziński 37 957. Zginął 30 VI 1942 r. (Baza KL Auschwitz-Birkenau, Informacja o więźniach: Stefan Długosz, <http://auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/>, dostęp 30 XI 2020 r.).

⁶⁴ Stanisław Klameczyński, ur. 17 VII 1906 r. w Szydłowie, z zawodu rolnik. Do KL Auschwitz-Birkenau przybył 6 VI 1942 r., gdzie otrzymał numer więziński 37 955. Zginął 8 VIII 1942 r. (Baza KL Auschwitz-Birkenau, Informacja o więźniach: Stanisław Klameczyński, <http://auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/>, dostęp: 30 XI 2020 r.).

⁶⁵ USC w Nowym Korczynie, Księga akt urodzeń, małżeństw, zgonów Parafii Rzymsko-Katolickiej Piasek Wielki, Akt zgonu Jana Lasaka, 9 VII 1942 r., nr 9, s. 14.

⁶⁶ Księgi parafii Najświętszej Marii Panny w Busku-Zdroju, Akta zmarłych od 1942 do 1945 r. pow. Busko-Zdrój, Akt zgonu Janiny Heleny Pakosińskiej, nr 105, 8 X 1942 r., k. 27; zob. E. Fąfara, *Gehenna ludności żydowskiej*, Warszawa 1983, s. 185.

⁶⁷ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/5349, Lista osób bestialsko pomordowanych z terenu miasta Buska-Zdroju, b.d., k. 182.

⁶⁸ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, Ds. 29/69, t. 2, Protokół przesłuchania Józefa Błacha, 9 VI 1978 r., k. 124–126; zob. T. Domański, A. Jankowski, *Represje...*, s. 215.

⁶⁹ USC w Wiślicy, Księgi parafii w Wiślicy, 15 VI 1943 r., Akty zgonu Honca, Skołyżzewskiego, Grucy, Kamińskiego oraz Borowskiego, nr 31–35, k. 208–209.

⁷⁰ USC w Chmielniku, Księgi parafii Chmielnik za rok 1942, Akt zgonu Jana Ślusarskiego, nr 167, 24 X 1942 r.; zob. AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, Zbrodnie popełnione przez hitlerowskich żandarmów (Hass, Orłowski, Wreide inni) z posterunku Chmielnik w latach 1939–1945, 53/5237, Protokół przesłuchania świadka Ryszarda Ślusarskiego, 10 I 1966 r., k. 34.

⁷¹ USC w Pacanowie, Akta parafii Biechów, Akt zgonu Wacława Karety, nr 53, 15 IV 1945 r., s. 14.

⁷² *Słownik nauczycieli tajnego nauczania – uczestników ruchu oporu 1939-1945 (województwo kieleckie)*, Kielce 2010, s. 300.

20 czerwca 1945 r.⁷³ W księgach parafii miasta Pińczów 20 marca 1945 r. umieszczono zaś akt zgonu Mieczysława Pieterwasa, którego zabito w Busku-Zdroju 20 października 1944 r.⁷⁴

Kolejnym cennym źródłem znajdującym się w urzędach stanu cywilnego są wyznaniowe księgi mojżeszowe. Autorka niniejszej publikacji korzystała z nich w Chmielniku, Nowym Korczynie, Stopnicy, Pacanowie oraz Szydłowie. Akty zgonu dostarczają nam informacji biograficznych na temat wieku, zawodu, imion rodziców oraz daty i miejsca śmierci poszczególnych Żydów. Wyznaniowe księgi mojżeszowe w Chmielniku obejmują rok 1939 oraz 1941. Znaleźć w nich można m.in. akty zgonu Joela Ungiera, Berka Trombeckiego czy Wolfa Chaskiela Moszowicza⁷⁵, których zamordowano w nocy z 4 na 5 września 1939 r. w Żydowskim Domu Modlitwy w Chmielniku przy ul. Sienkiewicza 4⁷⁶. W wyznaniowej księdze mojżeszowej za 1941 r. zdeponowane są zaś akty zgonu Żydów z Płocka deportowanych w lutym 1941 r. do Chmielnika.

Wyznaniowe księgi mojżeszowe pozwalają także na częściowe ustalenie liczby zgonów w poszczególnych gettach. Należy zaznaczyć, że nie wszystkie zgony rejestrowano. W związku z faktem, że niemiecka polityka wobec Żydów doprowadziła do radykalnego pogorszenia ich warunków bytowych, w niniejszej publikacji przyjęto, że wszystkie osoby narodowości żydowskiej zmarłe w latach 1939–1942, których akty zgonu spisano, są ofiarami zbrodni niemieckich. W 1941 r. w getcie w Chmielniku w porównaniu z rokiem 1939 śmiertelność wzrosła prawie trzykrotnie (71 – 196). W getcie w Stopnicy zaś w porównaniu z rokiem 1940 r., śmiertelność była większa dwukrotnie (48 – 96). A w Nowym Korczynie: 1939 r. – 26, 1940 r. – 34, 1941 – 34, 1942 – 56. Równocześnie należy zaznaczyć, że w 1942 r. ostatni akt zgonu zamieszczono 24 marca tegoż roku. Jest to zarazem jedyne miasteczko, w którym zachowały się akty zgonu za rok 1942. W wyznaniowych księgach mojżeszowych w Pacanowie zarejestrowano za 1940 – 19 aktów zgonu, za 1941 r. zaś – 34.

Prace nad bazą *Ofiary terroru i działań wojennych w latach 1939–1945 z terenu Kreishauptmannschaft Busko* prowadzono w latach 2019–2021. Ze względu na pandemię Covid-19 autorka napotkała liczne trudności w dostępie do archiwów. Nieocenioną pomocą okazały się bazy internetowe. Niezwykle istotna w kwestii ustalenia strat osobowych wśród Żydów z terenu Kreishauptmannschaft Busko okazała się Centralna Baza Ofiar Holocaustu Yad Vashem. Udostępniono ją w internecie w 2004 r. Zawiera 4,5 mln nazwisk Żydów zamordowanych w czasie II wojny światowej⁷⁷. Jest to najpełniejszy spis ofiar Zagłady, których liczbę szacuje się na 6 milionów. Karty świadectwa (Pages of Testimony) tworzono od lat pięćdziesiątych XX w. przy ścisłej współpracy z organizacjami żydowskimi, a także z ocalałymi z Zagłady członkami rodzin i przyjaciółmi ofiar. Wiele nazwisk zweryfikowano niezależnie na podstawie innych dokumentów, m.in. niemieckich. Formularze sporządzono w przeszło 30 językach – najczęściej występują w angielskim oraz w jidysz. Dostarczają wielu informacji biograficznych na temat ofiar: imię i nazwisko, data urodzenia, imiona rodziców, stan cywilny, miejsce pobytu w czasie II wojny światowej, a także data i miejsca śmierci. Warto dodać, że do niektórych kart świadectw dołączono zdjęcia ofiar. Wiarygodność dokumentów potwierdza następujące stwierdzenie składane przez poszczególne osoby: „Ja, podpisany/a, mieszkający ....., stopień pokrewieństwa do zmarłego: ....., niniejszym oświadczam, że to zeznanie jest zgodne z moją najlepszą wiedzą”⁷⁸. Klikając na nazwisko osoby, która przekazała informacje, możemy sprawdzić, kogo jeszcze zgłosiła jako ofiarę Zagłady (najczęściej są to inni członkowie tej samej rodziny). Dzięki powyższemu zabiegowi poznajemy losy bliskich osób podpisanych pod kartami świadectw. Nazwiska zlokalizowane w Centralnej Bazie Ofiar Holocaustu stanowią ważną składową bazy *Ofiary terroru i działań wojennych w latach 1939–1945 z terenu Kreishauptmannschaft Busko* – liczą bowiem 4506 rekordów.

Kolejną bazą internetową, z której korzystała autorka niniejszej publikacji, była Baza KL Auschwitz-Birkenau licząca 445 163 rekordy osobowe więźniów i deportowanych do obozu. Jest

⁷³ USC w Pacanowie, Księga parafii Pacanów, Akt zgonu Michała Janasa, 20 VI 1945 r., s. 97.

⁷⁴ USC w Pińczowie, Księgi parafii miasta Pińczów, Akt zgonu Mieczysława Pieterwasa, nr 55, 20 III 1945 r., k. 98.

⁷⁵ USC w Chmielniku, Księgi mojżeszowe, Akta zgonów: Joela Ungiera, Berka Trombeckiego oraz Wolfa Chaskiela Moszowicza, nr 36–38, Chmielnik, 27 IX 1939 r.

⁷⁶ K. Trzeskowska-Kubasik, *Zbrodnie Wehrmachtu we wrześniu 1939 r. na terenie powiatu stopnickiego*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/64278,Zbrodnie-Wehrmachtu-we-wrzesniu-1939-r-na-terenie-powiatu-stopnickiego-buskiego.html>, dostęp 30 XI 2020 r.; zob. A. Jankowski, *Zbrodnie niemieckie na Kielecczyźnie w 1939 roku* [w:] *Kielecczyzna w czasie wojny i okupacji 1939–1945*, red. J. Ławnik, Kielce 1993, s. 75.

⁷⁷ [B.a.], *About the Central Database of Shoah Victim's Names*, <https://www.yadvashem.org/archive/hall-of-names/database.html>, dostęp 26 XI 2020 r.

⁷⁸ Centralna Baza Ofiar Holocaustu, A Page of Testimony Cypory Barwiner, Rocford, 11 XI 1979 r., https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&advancedSearch=true&plw_value=Pinczow&plw_type=synonyms&cluster=true, dostęp 26 XI 2020 r.

tworzona od 1991 r. na podstawie oryginalnych dokumentów SS (m.in. list nowo przybyłych czy dokumentów medycznych). W bazie możemy znaleźć informacje na temat poszczególnych więźniów, m.in. imię i nazwisko, datę i miejsce urodzenia, zawód, numer więźniarski oraz dalsze losy. Część rekordów opatrzoneo fotografiami obozowymi⁷⁹. Baza pozwoliła na zweryfikowanie informacji pochodzących głównie z zasobów Archiwum Państwowego w Kielcach oraz Instytutu Pamięci Narodowej. Należy zwrócić uwagę, że nie znajdziemy w niej nazwisk wszystkich mieszkańców z terenu Kreishauptmannschaft Busko zamordowanych w KL Auschwitz-Birkenau. Zebranie kompletu nazwisk osób deportowanych do obozu prawdopodobnie nigdy nie będzie możliwe, gdyż w Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau znajduje się jedynie około 10 proc. oryginalnej dokumentacji sporządzonej przez SS. Zdecydowaną większość dokumentów zniszczono. W bazie KL Auschwitz-Birkenau nie udało się znaleźć m.in. informacji dotyczących Eugeniusza Sowińskiego – nauczyciela, oficera rezerwy. Aresztowano go 4 czerwca 1942 r., zginął w KL Auschwitz-Birkenau⁸⁰. Kolejną osobą nieuwzględnioną w powyższej bazie jest Stanisław Trojan. Aresztowano go w grudniu 1942 r. za przechowywanie dwóch Żydów we wsi Andrzejówka pod Chmielnikiem, wywieziono do KL Auschwitz-Birkenau, gdzie zmarł najprawdopodobniej w marcu 1943 r.⁸¹

Autorka niniejszej publikacji korzystała również z baz innych niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych: KL Majdanek, KL Mittelbau-Dora⁸², KL Buchenwald, KL Gross-Rosen czy też KL Mauthausen. Pozwoliło to na ustalenie nazwisk mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko, którzy zginęli w tych lagrach, jak również na weryfikację informacji zawartych w innych źródłach bibliograficznych i archiwalnych. Podobną funkcję spełniła baza Arolsen Archives. Pomocna była również baza *Pamięć Treblinki*, która – zgodnie z jej nazwą – zawiera nazwiska Żydów zamordowanych w niemieckim nazistowskim obozie zagłady w Treblince⁸³. Jest zdecydowanie uboższa niż bazy Yad Vashem czy też KL Auschwitz-Birkenau, niemniej można w niej znaleźć nazwiska Żydów z Chmielnika, Pińczowa, Buska-Zdroju oraz Wislicy, którzy zginęli w nazistowskim obozie zagłady w Treblince. Ogółem znaleziono w niej 91 nazwisk.

Autorka posiłkowała się również żydowskimi księgami pamięci poświęconymi historii lokalnych społeczności żydowskich⁸⁴. Mowa tutaj głównie o *Memorial book of Chmielnik; Yizkor book of the annihilated Jewish community* oraz o *A book of memory of the Jewish community of Pinczow, Poland*.

W celu uzupełnienia bądź skorygowania informacji o poszczególnych ofiarach autorka skorzystała również z bazy Straty.pl. W 2006 r. Instytut Pamięci Narodowej oraz Ministerstwo Kultury zainicjowali program „Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką”, którego celem było możliwie precyzyjne określenie liczby polskich ofiar terroru niemieckiego w latach 1939–1945 w okupowanej Polsce. W tej chwili baza udostępnia informacje o ponad 5 mln osób. Niejednokrotnie data i miejsce śmierci poszczególnych ofiar terroru z terenu Kreishauptmannschaft Busko były trudne do ustalenia. Jako przykład można podać chociażby historię Romana Dytkowskiego – mieszkańca Buska-Zdroju, aresztowanego wraz z całą rodziną 22 lub 23 października 1943 r.⁸⁵ Dzięki pomocy krewnego, Dariusza Dytkowskiego, oraz danym zgromadzonym w bazie „Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945” udało się ustalić, że buszczanin zginął w KL Mittelbau-Dora⁸⁶. Wspomniane zasoby pozwoliły również na ustalenie nazwisk wielu mieszkańców Kreishauptmannschaft, którzy ponieśli śmierć w niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych oraz nazwisk żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939 r. na terenie powiatu stopnickiego.

⁷⁹ Baza KL Auschwitz-Birkenau, Informacja o więźniu: Majer Bida, <http://auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/>, dostęp 26 XI 2020 r.

⁸⁰ <https://www.powiatbuski1939-1945.pl/kultura-oswiata-propaganda/oswiata/tajne-nauczanie/lista-nauczycieli-tajnego-nauczania/?fbclid=IwAR2dQnQ8X3bwL0ilYq2q6jCyeGlyGNXLovRif3PiJO0VbAAZxMHIVqgmVyi>, dostęp 20 VIII 2021 r.; zob. H. Smarzyński, *Powiat...*, s. 270.

⁸¹ *Represje za pomoc Żydom na okupowanych ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*, t. 1, red. M. Grądzka-Rejak, A. Namysło, Warszawa 2019, s. 317.

⁸² *The Dead of Mittelbau-Dora Concentration Camp 1939-1945*, <http://totenbuch.dora.de/names/list/letter/a/lang/en>, dostęp 26 XI 2020 r.

⁸³ *Księga imion – baza osób*, <https://pamiectreblink.pl/ksiega-imion/baza-osob/> (dostęp: 26 XI 2020 r.).

⁸⁴ M. Urynowicz, *Żydowskie Księgi Pamięci*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/79900,Zydowskie-Ksiegi-Pamieci.html>, dostęp 25 III 2021 r.

⁸⁵ L. Marciniak, *Cmentarz parafialny w Busku-Zdroju*, Kazimierza Wielka 2008, s. 119.

⁸⁶ *Straty osobowe i ofiary represji*, <https://www.straty.pl/pl/szukaj>, dostęp 26 XI 2020 r.

Podczas pracy nad bazą „Ofiary terroru i działań wojennych w latach 1939–1945 z terenu Kreishauptmannschaft Busko” prowadzono również badania terenowe. Autorka niniejszej publikacji odwiedziła cmentarze parafialne w Busku-Zdroju, Chmielniku, Chrobrzu, Dobrowodzie, Goryslawicach, Jurkowie, Kijach, Nowym Korczynie, Pacanowie, Pelczyskach, Pińczowie, Sędziejowicach, Solcu-Zdroju, Starym Korczynie, Stopnicy, Szańcu, Szczaworyżu, Tuczępach. Badania na nekropoliach w Busku-Zdroju, Dobrowodzie, Pacanowie, Stopnicy oraz Szczaworyżu pozwoliły m.in. na częściowe ustalenie nazwisk żołnierzy Wojska Polskiego poległych na terenie powiatu stopnickiego we wrześniu 1939 r. W Busku-Zdroju, Nowym Korczynie, Tuczępach, Piotrkowicach czy też Szańcu odnaleziono nazwiska poległych żołnierzy Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich. Badania w Kijach umożliwiły zaś określenie nazwisk niektórych osób zamordowanych w niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych.

Nie wszystkie inskrypcje na nagrobkach zawierają informacje o okoliczności śmierci. Przykładowo na cmentarzu parafialnym w Szańcu, na imiennych tablicach nagrobnych Mieczysława Koziola i Stefana Wiśniewskiego znajduje się jedynie data ich śmierci – 13 kwietnia 1944 r. Skorzystanie z dodatkowych źródeł archiwalnych oraz bibliograficznych pozwoliło na ustalenie, że zostali oni rozstrzelani 13 kwietnia 1944 r. w egzekucji niemieckiej w Lesie Weleckim⁸⁷. Nie wszystkie inskrypcje dostarczają jednak nawet tak podstawowych informacji jak data i miejsce śmierci czy przynależność konspiracyjna. Na cmentarzu parafialnym w Szańcu, na wspólnym grobie Bolesława Górki, Romana Janika oraz Franciszka Majchera odnajdujemy następującą inskrypcję: „Partyzanci Bolesław Górka, Roman Janik, Franciszek Majcher zginęli w 1944 r. w walce o wyzwolenie ojczyzny. Chwała jej synom”. Dopiero przeprowadzenie dodatkowej kwerendy pozwoliło na ustalenie ich przynależności konspiracyjnej (Górka i Janik byli żołnierzami AK, zaś Majcher – BCh) oraz daty i miejsca śmierci (wszyscy trzej zostali rozstrzelani 15 lub 16 września 1944 r. w Lesie Weleckim)⁸⁸.

Autorka odwiedziła również wiele miejsc pamięci na terenie obecnych powiatów buskiego i pińczowskiego. Na cmentarzu żydowskim w Busku-Zdroju znajduje się tablica pamiątkowa, na której wyryto nazwiska 38 Żydów rozstrzelanych tam głównie jesienią 1942 r. W lesie obok wsi Podstoła-Żabiniec zamontowano tablicę z nazwiskami 17 mieszkańców aresztowanych 3 lub 4 sierpnia 1943 r. w Żabińcu (przysiółek wsi Podstoła). Najprawdopodobniej 3 osoby rozstrzelano na miejscu, 11 pozostałych zaś 5 sierpnia 1943 r. we wsi Przededworze⁸⁹. Warte uwagi są również tablice w kościołach i kaplicach – przykładowo w kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stopnicy upamiętniono w ten sposób ofiary II wojny światowej, natomiast w kaplicy na cmentarzu wojennym z okresu I wojny światowej w Pińczowie – 5 harcerzy „Szarych Szeregów” zamordowanych w 1943 r.⁹⁰ W ustaleniu personaliów poległych w akcjach bojowych żołnierzy organizacji konspiracyjnych pomogły także przydrożne pomniki, obeliski..., np. pomnik pod Słupią Pacanowską poświęcony żołnierzom Batalionów Chłopskich, którzy zginęli z stoczony tam bitwie 2 sierpnia 1944 r.

Przy pracy nad prezentowaną bazą autorka sięgnęła także do publikacji drukowanych – głównie z okresu bliskowojennego. Przeprowadziła dodatkową kwerendę w Bibliotece Narodowej, w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Kielcach, w Pedagogicznej Bibliotece Wojewódzkiej – filii w Busku-Zdroju, w Bibliotece Publicznej w Busku-Zdroju oraz w Miejsko-Gminnej Bibliotece Publicznej w Stopnicy. Cennym źródłem były wspomnienia mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko oraz członków organizacji konspiracyjnych. Niezwykle pomocne przy określaniu strat osobowych żołnierzy WP na terenie powiatu stopnickiego okazały się wydawnictwa: *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 1: *Żołnierze września*. W ustaleniu strat osobowych żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego z terenu Kreishauptmannschaft Busko bardzo przydatna okazała się *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 2: *Żołnierze podziemnych organizacji niepodległościowych*. Autorka korzystała też z *Księgi poległych i pomordowanych żołnierzy Batalionów Chłopskich. 1940–1945*, okazało się jednak, że wydawnictwo to niestety zawiera dużo błędów. Jako przykład można podać biogram

⁸⁷ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/5351, Protokół przesłuchania świadka Teofila Jarosza, 22 VI 1978 r., k. 8.

⁸⁸ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/5350, Protokół przesłuchania świadka Tytusa Ciepłińskiego, 16 VI 1978 r., k. 406; zob. <https://www.straty.pl/pl/szukaj>, dostęp 17 VIII 2020 r.

⁸⁹ APK, Pismo do Starosty Powiatowego w Busku-Zdroju, 1068, 19 IV 1945 r., k. 26.

⁹⁰ Tablica upamiętnia pfm. Waldemara Kaczmarczyka ps. „Krzak”, pfm. Janusza Laskowskiego ps. „Szczerbo”, pfm. Czesława Lecha ps. „Młot”, pfm. Zdzisława Marczewskiego ps. „Giermek” oraz ppor. Antoniego Piaseckiego ps. „Kułak”. Piaseckiego, Lecha, Kaczmarczyka oraz Marczewskiego 1 lipca 1943 r. rozstrzelano na terenie więzienia w Pińczowie (*Pińczów i jego szkoły w dziejach*, pod red. J. Wyrozumskiego, Warszawa–Kraków 1979, s. 317–320. Laskowski zginął zaś w KL Buchenwald (Arolsen Archives, https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/6446363/?p=1&s=Janusz%20Laskowski&doc_id=6446364, dostęp 20 VIII 2021 r.).

mieszkańca wsi Jarząbki Jana Banasika. Aresztowano go 17 lipca 1943 r. razem z Michałem, Władysławem i Julianem Wojtaszek. Tego samego dnia osadzono ich w areszcie powiatowym w Busku-Zdroju. 23 lipca 1943 r. zostali rozstrzelani na terenie tamtejszego cmentarza katolickiego, nie zaś – jak sugeruje publikacja – w Lesie Weleckim⁹¹. Pozycją niewolną od błędów jest także *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Województwo kieleckie*. Liczne omyłki dotyczące głównie daty i miejsca śmierci poszczególnych mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko wymagały przeprowadzenia dodatkowych, szczegółowych kwerend w archiwach oraz w bibliotekach. Jeden z przykładów nieprawidłowości dotyczy daty śmierci Jana Korala – mieszkańca wsi Złota, żołnierza Batalionów Chłopskich. Według wzmiankowanej publikacji zamordowano go 1 stycznia 1943 r. W rzeczywistości Korala aresztowano wraz z innymi żołnierzami BCh: Józefem Salmonowiczem, Stefanem Biesagą, Ignacym oraz Edwardem Miarką oraz Stanisławem Kępskim, w nocy z 1 na 2 stycznia 1944 r. Korala wpierywano w Chrobrzu, a od 2 stycznia 1944 r. – w areszcie powiatowym w Busku-Zdroju. Według tamtejszej książki 17 stycznia 1944 r. osadzonego wywieziono do więzienia w Kielcach. Stamtąd trafił do niemieckiego nazistowskiego obozu KL Gross-Rosen, gdzie zginął 26 stycznia 1944 r.⁹²

Na kartach *Rejestru miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945 – województwo kieleckie* znajdują się również następujące informacje na temat zbrodni popełnionych w Równinach w gminie Busko-Zdrój: „wiosna 1943 r. W bliżej nieustalonych okolicznościach hitlerowcy rozstrzelali 2 mężczyzn. Byli to: Koźbiał (brak imienia), Świąder (brak imienia)”⁹³. Podana data śmierci Koźbiała i Świądra jest nieprawidłowa. 1 grudnia 1944 r. wieś otoczyli żandarmi niemieccy⁹⁴, a wszystkich mieszkańców Równin zgromadzono na podwórzu Jana Koźbiała. Świąder został dotkliwie pobity, następnie rozkazano mu, by pokazał bunkier rosyjski. Podtrzymywany przez Czyżę oraz Kaszubę, zaprowadził Niemców do ziemianki nad stawem między wsiami Równiny i Górki. Ci wepchnęli go do środka, a następnie wrzucili granat. Rannego przyniósł do domu syn. Świąder zmarł po tygodniu⁹⁵. W akcji represyjnej w Równinach Niemcy rozstrzelali 11 osób. Jana Koźbiała, Jana Opałkę, Władysława Molisaka oraz N.N. wywieziono zaś furmankami do Buska-Zdroju, gdzie przetrzymywano ich w areszcie przy ul. Kościelnej. 12 stycznia 1945 r. Niemcy rozstrzelali Koźbiała i Opałkę w pobliżu Lasu Weleckiego⁹⁶.

Nazwiska zamordowanych nauczycieli z terenu Kreishauptmannschaft Busko udało się ustalić dzięki *Słownikowi nauczycieli tajnego nauczania – uczestników ruchu i oporu 1939–1945 (województwo świętokrzyskie). Tablice i pomniki* oraz publikacji Mariana Walczaka *Ludzie nauki i nauczyciele podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*. W kwestii ustalenia nazwisk osób zamordowanych w KL Auschwitz-Birkenau autorka posiłkowała się pięciotomową *Księgą Pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Radomia i innych miejscowości Kielecczyzny 1940–1944*. Pomocna przy ustalaniu nazwisk osób, które zginęły w obozach koncentracyjnych na terenach zarówno okupowanej Polski, jak i III Rzeszy, była dwutomowa *Księga bólu i pamięci. Więźniowie hitlerowskich obozów koncentracyjnych z dystryktu radomskiego w latach 1939–1945*. Ważną pozycją przy określaniu strat osobowych na terenie obozu KL Gross-Rosen była *Księga zmarłych więźniów KL Gross-Rosen*. Przy identyfikowaniu nazwisk ofiar zbrodni katyńskiej pochodzących z terenów przedwojennego powiatu stopnickiego cenna okazała się książka Stanisława Zdrojewskiego i Zdzisława Peszkowskiego *Świętokrzyskie w grobach Katynia*. Autorka wykorzystala również tytuły prasowe, m.in. artykuły opublikowane na łamach „Tygodnika Poniżnia”, „Kombatantkich Zeszytów Historycznych” czy „Buskiego Kwartalnika Edukacyjnego”. Różnorodność zgromadzonego materiału, obejmującego zarówno źródła archiwalne, jak i prasę oraz wydawnictwa książkowe, pozwoliła stworzyć ogólny obraz terroru okupanta niemieckiego na terenie Kreishauptmannschaft Busko.

⁹¹ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/5351, Sprawozdanie z przebiegu i wyników śledztwa w sprawie zbrodni hitlerowskich na terenie Buska, Pińczowa i powiatu buskiego, b.d., k. 137–138.

⁹² *Przełóżaj bazę*, <http://www.gross-rosen.eu/baza-zmarlych-wiezniow/przełóżaj-baze/>, dostęp 20 VIII 2021 r.

⁹³ *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Województwo kieleckie*, Warszawa 1980, s. 224.

⁹⁴ AIPN GK, 179/113, Kwestionariusz o egzekucjach masowych i grobach masowych, b.d., k. 45–46.

⁹⁵ AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/5350, Protokół przesłuchania świadka Wincentego Wróbla, 19 IV 1978 r., k. 64.

⁹⁶ Molisakowi udało przeżyć się egzekucję; informacja za: AIPN Ki, OKŚZpNP–IPN Kielce, 53/5350, Protokół przesłuchania świadka Władysława Molisaka, 4 V 1978 r., k. 97–98.

Zawartość listy

Baza *Ofiary terroru i działań wojennych z terenu Kreishauptmannschaft Busko* liczy 12 394 nazwiska. Uwzględniono w niej:

- mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko, którzy zamieszkiwali jego terytorium w sposób stały lub czasowy;
- mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko, którzy zginęli na jego terenie i poza jego obrębem;
- osoby spoza Kreishauptmannschaft Busko, które zginęły na jego terenie;
- osoby, które zginęły również wskutek terroru sowieckiego.

Jak już wspomniano, ramy czasowe publikacji obejmują okres od wybuchu II wojny światowej do wkroczenie Armii Czerwonej na tereny Kreishauptmannschaft Busko w styczniu 1945 r. W ramach prowadzonych wielomiesięcznych badań ustalono nazwiska 8344 Żydów. Przyjmując, że w czasie okupacji niemieckiej na terenie Kreishauptmannschaft Busko zginęło około 25 tys. osób narodowości żydowskiej, udało się ustalić 33,3 proc. nazwisk. Wcześniej już zaznaczono, że w historiografii polskiej nie ma nawet szacunkowych obliczeń strat osobowych na terenie Kreishauptmannschaft Busko. W bazie zawarto 4050 udokumentowanych nazwisk Polaków poległych w czasie II wojny światowej – możemy przyjąć powyższą liczbę za szacunkową.

W pracy zastosowano porządek alfabetyczny. Bazę podzielono na 16 rubryk: nazwisko, imię/ imiona, oryginalna/inna pisownia imienia/nazwiska wg źródeł, data urodzenia, miejsce urodzenia, imiona rodziców, stan cywilny, zawód, przynależność konspiracyjna, pseudonim, numer więziarski, narodowość, miejsce zamieszkania w czasie II wojny światowej, data śmierci, miejsce/ okoliczności śmierci oraz baza źródłowa. Do bazy wprowadzono polskie, jednolite zapisy imion i nazwisk żydowskich. Imiona spolszczono zgodnie ze *Spisem imion żydowskich*, nazwiska zaś na podstawie m.in. wyznaniowych ksiąg mojżeszowych znajdujących się w urzędach stanu cywilnego. Równocześnie autorka stworzyła osobną rubrykę, w której zachowała oryginalną pisownię nazwisk osób narodowości żydowskiej wg źródeł (mowa głównie o rekordach pochodzących z bazy Yad Vashem).

Celem niniejszej bazy jest jak najbardziej kompleksowe ustalenie personaliów ofiar. Niestety stosunkowo uboga baza źródłowa utrudnia to zadanie. Dlatego w wielu rekordach odbiorca nie znajdzie wszystkich informacji na temat danej ofiary. Często ograniczają się one tylko i wyłącznie do jej imienia i nazwiska. Znaczna ilość informacji biograficznych dotyczy osób narodowości żydowskiej – większość rekordów powstała bowiem na podstawie kart świadectw. Dużo danych można znaleźć na temat przedstawicieli buskiej konspiracji – jak chociażby o kpt. Franciszku Naskręcie. Bogate w informacje biograficzne są również rekordy tworzone na podstawie wspomnianych już wcześniej aktów zgonów z poszczególnych urzędów stanu cywilnego czy też Bazy KL Auschwitz-Birkenau. Także dane dotyczące żołnierzy są stosunkowo pełne. Wynika to ze specyfiki biurokracji wojskowej i metodyki ewidencji strat. Dostępne w historiografii opracowania tworzone m.in. na podstawie inwentaryzacji grobów i cmentarzy wojennych⁹⁷.

W prezentowanej bazie odbiorcy nie znajdą informacji dotyczących poszczególnych miejsc kaźni oraz wydarzeń, których uczestnikami były ofiary. Publikacja nie jest również słownikiem biograficznym. Enigmatyczne wpisy nie dostarczą też wielu informacji chociażby na temat działalności konspiracyjnej poszczególnych mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko. Jest to celowy zabieg – nie chodziło bowiem o stworzenie leksykonu czy encyklopedii. Czytelnik może poszerzyć swoją wiedzę na temat poszczególnej ofiary, sięgając do publikacji podanych w odsyłaczach. Baza może stać się także punktem wyjścia do prowadzenia dalszych poszukiwań. Autorka równocześnie pragnie podkreślić, że informacje zawarte w prezentowanej publikacji nie potwierdzają autorytarnie zgonu danej osoby w czasie II wojny światowej.

Baza *Ofiary terroru i działań wojennych z terenu Kreishauptmannschaft Busko* może posłużyć do prowadzenia dalszych badań demograficznych. Pozwala nie tylko na określenie strat osobowych w poszczególnych wsiach/miasteczkach, wśród poszczególnych grup zawodowych, ale również na zlokalizowanie głównych miejsc kaźni mieszkańców z badanego obszaru. Baza uwzględnia przedstawicieli niemal wszystkich grup społecznych. Jedną z najliczniejszych stanowią rolnicy i rolniczki – 679 rekordów. W bazie zawarto również nazwiska 574 kupców, 448 gospodyń domowych, 268 żołnierzy Wojska Polskiego, 166 robotników i robotnic, 109 nauczycieli i nauczyciele-

⁹⁷ *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 1: *Żołnierze września*, red. E. Kospath-Pawłowski, Pruszków 1993.

lek, 70 szewców, 65 właścicieli i właściolek różnego rodzaju przedsiębiorstw (fabryk, sklepów, hotelów, restauracji), 42 urzędników i urzędniczek, 12 księgowych, 12 lekarzy, 11 policjantów czy też 3 dentyistów, a także bednarzy, fotografów, kowali, sprzedawców, studentów, strażników więziennych, strażaków. Należy pamiętać, że w większości rekordów nie znajdziemy informacji o zawodzie ofiary.

Baza może posłużyć także do próby określenia strat osobowych na terenie poszczególnych miasteczek i wsi. Ofiary bezpośrednich działań wojennych (żołnierze i cywile) to mniej niż 5 proc. ogólnej liczby zabitych. Większość to ofiary terroru niemieckiego na terenie Kreishauptmannschaft Busko. Należy tu podkreślić, iż jeśli w danym dokumencie występuje informacja, że dana osoba została zastrzelona, przyjmujemy, że została zabita przez Niemca.

Analiza rubryki dotyczącej miejsca zamieszkania w czasie okupacji niemieckiej pozwala stwierdzić, że największe straty ponieśli mieszkańcy Chmielnika – baza uwzględniła 3915 nazwisk. Nie należy zapominać, że to właśnie w tym miasteczku mieściło się największe getto – w październiku 1942 r. zamieszkiwało je około 13 tys. Żydów⁹⁸. Równie duże straty ponieśli mieszkańcy Pińczowa – 1694 osoby. Powyższe dane mają ścisły związek zarówno z funkcjonowaniem w tym mieście getta, w którym przebywało 3,5 tys. Żydów⁹⁹, jak i z działalnością tamtejszego więzienia, gdzie na tzw. Zawięzieniu w latach 1939–1944 odbyło się wiele egzekucji¹⁰⁰. W bazie uwzględniono również nazwiska 930 mieszkańców Stopnicy, głównie Żydów zamieszkujących tamtejsze getto¹⁰¹. Zawiera ona również nazwiska 530 mieszkańców Nowego Korczyna, 497 Buska-Zdroju, 352 Wiślicy, 313 Pacanowa oraz 131 Szydłowa.

Prezentowana baza pozwala również na analizę skali terroru (głównie niemieckiego) na obszarze Kreishauptmannschaft Busko. Straty osobowe w poszczególnych latach przedstawiały się następująco:

Rok	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Liczba ofiar	506	361	623	2405	1000	687	156

Według bazy na obszarze ówczesnego powiatu stopnickiego zginęło co najmniej 506 osób. Byli to głównie polegli w walce żołnierze Wojska Polskiego oraz zamordowana przez Wehrmacht ludność cywilna. Rok 1940 w Kreishauptmannschaft Busko w porównaniu do innych części Kieleccyzyny¹⁰² był względnie spokojny. Śmierć poniosło wówczas co najmniej 361 osób – część z nich to ofiary zbrodni katyńskiej. W 1941 r. zauważalny jest wzrost terroru niemieckiego na omawianym obszarze – zamordowano co najmniej 623 osoby. Znaczny odsetek ofiar stanowili Polacy rozstrzelani w więzieniu w Pińczowie na tzw. Zawięzieniu. Według prezentowanej bazy w 1942 r. Niemcy zamordowali co najmniej 2405 osób. Większość z nich w wyniku akcji wysiedleńczych w gettach wywieziono do niemieckiego nazistowskiego obozu zagłady w Treblince. Rok 1943 r. charakteryzował się wzrostem pojedynczych i masowych egzekucji na terenie Kreishauptmannschaft Busko. Niewątpliwie na wzrost terroru miało wpływ przybycie latem 1943 r. do Buska-Zdroju Maxa Petera, który objął stanowisko funkcjonariusza Policji Bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei). W 1943 r. zamordowano co najmniej tysiąc osób. W 1944 r. miały miejsce liczne akcje represyjne, m.in. we wsiach Jurków, Janina, Równiny. W tym roku miała także największą liczbę egzekucji w Lesie Weleckim. W 1945 r. śmierć wskutek działań wojennych poniosło co najmniej 156 osób. W bazie – jak już wcześniej wspomniano – uwzględniono również tych, którzy zmarli w obozach koncentracyjnych na terenie III Rzeszy wiosną 1945 r.

Niniejsza praca pozwala również na zlokalizowanie głównych miejsc kaźni, gdzie wśród ofiar były osoby z terenu Kreishauptmannschaft Busko. Z zestawienia wynika, że najwięcej osób zginęło w nazistowskich obozach zagłady: w Treblince – co najmniej 878 osób, w KL Auschwitz-Birkenau – 551, w Bełżcu – 106 oraz w KL Majdanek – 99. Są to szacunki zdecydowanie zaniżone,

⁹⁸ M. Maciągowski, P. Krawczyk, *Żydzi w historii Chmielnika*, Kielce 2006, s. 161; por. AIPN GK, Ankieta. Egzekucje. Groby. *Województwo kieleckie*, t. 1, 163/47, Kwestionariusze o egzekucjach masowych i grobach masowych – woj. kieleckie, Kwestionariusz o obozach, 24 X 1945 r., k. 367–368.

⁹⁹ *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945*, t. 2, cz. A, Washington 2012, s. 276–278.

¹⁰⁰ OKŚZpNP Kraków, Podręczne akta śledztwa w sprawie zbrodni popełnionych przez hitlerowców w Pińczowie, Ds. 4/68, t. 2, Protokół przesłuchania świadka Zygmunta Adamczyka, 16 XII 1969 r., k. 35.

¹⁰¹ *Encyclopedia...*, s. 321–322.

¹⁰² Mowa tutaj zwłaszcza o pacyfikacjach hubalowskich (T. Domański, A. Jankowski, *Represje...*, s. 123–157).

w większości rekordów bazy Yad Vashem nie znajdziemy bowiem informacji o miejscu śmierci. Można tylko przypuszczać, że to właśnie Treblinka była głównym miejscem kaźni Żydów z terenu Kreishauptmannschaft Busko. W pierwszych dniach października 1942 r. do niemieckiego nazistowskiego obozu zagłady przybyło około 8 tys. Żydów z Chmielnika, 2 tys. z Buska-Zdroju, 4 tys. z Nowego Korczyna, 3 tys. z Pacanowa, 3 tys. z Pińczowa, a w listopadzie – 5 tys. z Stopnicy¹⁰³. Kolejne miejsca kaźni to więzienie w Pińczowie, gdzie zginęły co najmniej 192 osoby, oraz Las Welecki, w którym rozstrzelano co najmniej 100 osób. Baza pozwala również na podjęcie próby określenia liczby osób rozstrzelanych na cmentarzu w Kurozwękach, na cmentarzach katolickim i żydowskim w Busku-Zdroju, w Lesie Skrzypiowskim, Widuchowskim czy też koło Lisowa.

Na zakończenie jeszcze raz należy podkreślić, że praca *Ofiary terroru i działań wojennych z terenu Kreishauptmannschaft Busko* jest jedną z pierwszych prób opracowania strat osobowych na tym obszarze. Autorka zdaje sobie sprawę z jej niedoskonałości i braków. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, by ją uzupełniać oraz rozbudowywać. Ze względu na jej rozległość może zawierać pewne błędy lub też nie uwzględniać części nazwisk. Pomyłki w zapisie nazwisk polskich (głównie w anglojęzycznych bazach internetowych) bądź niepełne dane osobowe mogły spowodować, że niektóre zapisy się dublują.

Bez wątpienia konieczne są dalsze badania dotyczące strat osobowych na terenie Kreishauptmannschaft Busko. Instytut Pamięci Narodowej zwraca się do mieszkańców powiatów buskiego i pińczowskiego z prośbą o włączenie się w prace nad bazą, by nie tylko oszacować straty w ludności, ale przede wszystkim przywrócić ofiarom II wojny światowej imiona i nazwiska.

¹⁰³ *Transporty do Trebinki dzień po dniu*, <https://pamiectrebinki.pl/transporty-do-trebinki-dzien-po-dniu/>, dostęp 23 VIII 2021 r.

WYKAZ SKRÓTÓW

AAN	– Archiwum Akt Nowych
AIPN	– Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
AIPN Ki	– Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach
AK	– Armia Krajowa
APK	– Archiwum Państwowe w Kielcach
BCh	– Bataliony Chłopskie
chor.	– chorąży
DP	– dywizja piechoty
DPG	– dywizja piechoty górskiej
Gestapo	– Tajna Policja Państwowa (<i>niem.</i> Geheime Staatspolizei)
GG	– Generalne Gubernatorstwo
GKBZHwP	– Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce
IPN	– Instytut Pamięci Narodowej
kan.	– kanonier
KL	– obóz koncentracyjny (<i>niem.</i> Konzentrationslager)
kpr.	– kapral
komis. PP	– komisarz Policji Państwowej
mgr	– magister
NSZ	– Narodowe Siły Zbrojne
OKBZH	– Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich
OKBZN	– Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Niemieckich
OKŚZpNP Kraków	– Okręgowa Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu w Krakowie
OSP	– Ochotnicza Straż Pożarna
PCK	– Polski Czerwony Krzyż
phm.	– podharcemistrz
PKOS	– Powiatowy Komitet Opieki Społecznej
plut.	– plutonowy
post. PP	– posterunkowy Policji Państwowej
pp	– pułk piechoty
PP	– Policja Państwowa
ppor.	– podporucznik
ppor. rez.	– podporucznik rezerwy
PPR	– Polska Partia Robotnicza
przod. PP	– przodownik Policji Państwowej
ps.	– pseudonim
psp	– pułk strzelców podhalańskich
sierż.	– sierżant
st. post. PP	– starszy posterunkowy Policji Państwowej
st. szer.	– starszy szeregowy
strz.	– strzelec
USC	– Urząd Stanu Cywilnego
WP	– Wojsko Polskie

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Polski Czerwony Krzyż. Zarząd Główny w Warszawie

Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa

Archiwum Państwowe w Kielcach

Polski Czerwony Krzyż. Zarząd Wojewódzki w Kielcach

Powiatowy Komitet Opieki Społecznej w Busku-Zdroju (1944–1946)

Starostwo Powiatowe w Busku

Starostwo Powiatowe w Busku 1944–1950

Starostwo Powiatowe w Pińczowie

Starostwo Powiatowe Stopnickie w Busku

Urząd Wojewódzki Kielecki II

Związek Bojowników o Wolność i o Demokrację – Zarząd Okręgu w Kielcach

Związek Gmin w Busku

Związki zawodowe pow. buskiego

Instytut Pamięci Narodowej

Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce

Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Kielcach

Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Radomiu

Sąd Grodzki w Pińczowie 1945–1950

Sąd Powiatowy w Busku-Zdroju 1950–1975

Urząd Stanu Cywilnego w Chmielniku

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Urząd Stanu Cywilnego w Nowym Korczynie

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Urząd Stanu Cywilnego w Pacanowie

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Urząd Stanu Cywilnego w Pińczowie

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Urząd Stanu Cywilnego w Solcu-Zdroju

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Urząd Stanu Cywilnego w Stopnicy

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Urząd Stanu Cywilnego w Szydłowie

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Urząd Stanu Cywilnego w Wiślicy

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Cmentarz parafialny w Szczaworyżu

Parafia Najświętszej Marii Panny w Busku-Zdroju

Księgi parafialne z lat 1939–1945

Urząd Miasta i Gminy w Busku-Zdroju

Księga pochowanych. Miasto i gmina Busko-Zdrój

Polski Czerwony Krzyż

Protokoły z ekshumacji ofiar wojny

Bazy internetowe

Arolsen Archives
 Baza zmarłych więźniów KL Gross-Rosen
 Die Toten 1937–1945 Konzentrationslager Buchenwald
 Grobonet – Wyszukiwarka osób pochowanych
 Informacja o więźniach – KL Auschwitz-Birkenau
 Księga imion. Baza ofiar Treblinki
 Lista katyńska – Katyń 1940
 Mogily.pl – Internetowa baza osób pochowanych
 Ogrody Wspomnień
 Sala Nazwisk. Digitalna księga pamięci za zmarłych w obozie koncentracyjnym w Mauthausen i jego podobozach 1938–1945
 Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945
 The Central Database of Shoah Victims' Names Yad Vashem
 The Dead of Mittelbau-Dora Concentration Camp 1943–1945
 The Memorial Archives
 Totenbuch KZ Sachsenhausen 1936–1945
 Więźniowie – KL Majdanek

Inskrypcje nagrobne

Cmentarz parafialny w Busku-Zdroju
 Cmentarz żydowski w Busku-Zdroju
 Cmentarz parafialny w Chmielniku
 Cmentarz parafialny w Chrobrzu
 Cmentarz parafialny w Dobrowodzie
 Cmentarz parafialny w Goryslawicach
 Cmentarz parafialny w Gnojnie
 Cmentarz parafialny w Jurkowie
 Cmentarz parafialny w Kijach
 Cmentarz parafialny w Nowym Korczynie
 Cmentarz parafialny w Pacanowie
 Cmentarz parafialny w Pełczyskach
 Cmentarz parafialny w Pińczowie
 Cmentarz parafialny w Piotrkowicach
 Cmentarz katolicki w Sędziejowicach
 Cmentarz parafialny w Solcu-Zdroju
 Cmentarz parafialny w Starym Korczynie
 Cmentarz parafialny w Stopnicy
 Cmentarz parafialny w Szańcu
 Cmentarz parafialny w Szczaworyżu
 Cmentarz parafialny w Tuczępach

Źródła drukowane

A book of memory of the Jewish community of Pinczow, Poland, Tel Aviv 1970.
Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbestaufnahme am 1. März 1943, Krakau 1943.
 Chart E., *Spis pomordowanych Polaków w obozie koncentracyjnym w Dachau*, Dachau 1946.
Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r.: mieszkania i gospodarstwa domowe, ludność, stosunki zawodowe: województwo kieleckie, Warszawa 1938.
Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945, Ghettos in German Occupied Eastern Europe, t. 1–2, Washington 2012.
Księga bólu i pamięci. Więźniowie hitlerowskich obozów koncentracyjnych z dystryktu radomskiego w latach 1939–1945, cz. 1–2, Radom 1993.
Księga pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Radomia i innych miejscowości Kielecczyzny 1940–1944, t. 1–5, red. F. Piper, I. Strzelecka, Oświęcim 2006.
Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej, t. 1: *Żołnierze września, A–M. N–Z*, red. E. Kospath-Pawłowski *et al.*, Pruszków 1993.

- Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej, t. 2: Żołnierze podziemnych formacji niepodległościowych*, red. E. Kospath-Pawłowski *et al.*, Pruszków 1994.
- Księga poległych i pomordowanych żołnierzy Batalionów Chłopskich. 1940–1945*, red. J. Czajkowski, Warszawa 1995.
- Księga zmarłych więźniów KL Gross Rosen*, red. G. Choptiany, cz. 1, Wałbrzych 1992.
- Łamaszewski J., Pilawski W., *Księga pamięci funkcjonariuszy pożarnictwa i strażaków ochotników 1939–1945*, Warszawa 1986.
- Memorial Book of Chmielnik; Yizkor Book of the Annihilated Jewish Community*, Tel Aviv 1960.
- Powszechny sumaryczny spis ludności z dn. 14 II 1946 r.*, Warszawa 1947.
- Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Województwo kieleckie*, Warszawa 1980.
- Relacje o pomocy udzielanej Żydom przez Polaków w latach 1939–1945*, t. 4, red. S. Piątkowski, Lublin–Warszawa 2020.
- Słownik nauczycieli tajnego nauczania – uczestników ruchu oporu 1939–1945 (województwo kieleckie)*, Kielce 2010.
- Skoroszyt alfabetyczny ofiar – woj. kieleckie 1939–1945*.
- Spis imion żydowskich*, Warszawa 1928
- Więźniowie hitlerowskich obozów koncentracyjnych z dystryktu radomskiego w latach 1939–1945*, cz. 2, Radom 1993.

Prasa

- „Buski Kwartalnik Edukacyjny” 2008, 2011.
- „Buskie Źródła” 1992, 1993, 1995, 1997
- „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1992, 1993, 1996
- „Pińczowskie Zeszyty Historyczne” 2005.
- „Tygodnik Poniedział” 1997, 1998, 2000, 2001, 2002.
- „Zeszyty Kombatanckie” 1997, 2002, 2005.

Pamiętniki, wspomnienia, dzienniki

- Faliszewski F., *Kartki z przeszłości ruchu ludowego w byłym powiecie stopnickim*, Warszawa 1965.
- Fałczyk A., *Człowiek z tamtych lat*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1996, nr 14.
- Guła C., *Jak zginął Jan Szmit*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1996, nr 15.
- Hetnarski B., *Ze Stopnicy do Itaki. Pamiętniki chemika*, Krosno 2009.
- Lesiak W., *Tam nie tylko... „kozy kują”*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1992, nr 2.
- Kapel J., *Jeszcze o likwidacji żandarmerii w Nowym Korczynie*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 8.
- Kapel J., *Niecały rok w Gross-Rosen*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1996, nr 16.
- Kapel J., *Tragedia AK w Nowym Korczynie*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 5.
- Kowalik J., *Szydłów walczył, zwyciężał, ponosił ofiary*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 4.
- Nawalny W., *Ze wspomnień walk o Polskę*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 5.
- Pałys F., *Organizacje konspiracyjne w Podobwodzie Stopnica*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 5.
- Pawlina P., *Podziemni żołnierze wolności. Wspomnienia dowódcy oddziału partyzanckiego BCh*, Warszawa 1973.
- Plebankiewicz L., *Jeszcze o rodzinie Dytkowskich*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1996, nr 14.
- Rzepecki B., *Kto zna okoliczności śmierci Ignacego Dziurdy?*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1996, nr 16.
- Strzelecki W., *Ciąg dalszy walki Szczaworyżan z okupantem*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 5.
- Szarek W., *Niech przemówi prawda*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1992, nr 1.
- Sztuk M., *Na koniu do Szczepana Rogowskiego*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1992, nr 2.
- Szydłowski C., *Zwiadowcy w środku gniazda os... Ostatni świadkowie... Tajemnicza amfibia...*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 5.
- Uzarowicz A., *Jeszcze krótko o Zagajowie*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 5.
- Walas S.Z., *Kto pomoże wyjaśnić tragedię w Chochole?*, „Kombatanckie Zeszyty Historyczne” 1992, nr 3.
- Walka i cierpienia. Wspomnienia żołnierzy BCh III Okręgu Kieleckiego z lat wojennych i powojennych prześladowań*, oprac. S. Durlej, Kielce 1999.

Wawro H., *Czas mojej młodości, walki i cierpień*, „Kombatantkie Zeszyty Historyczne” 1993, nr 4.
Wojnakowski J., *Z dala od Wykusu*, Łódź 1988.

Opracowania

- Banasik J., *Gmina Pacanów dawniej i teraz*, Krosno 1999.
Banasik J., *Królewska Stopnica wczoraj i dziś*, Krosno 2000.
Domański T., *Prowokacje niemieckich oddziałów policyjnych i wojskowych na terenach wiejskich dystryktu radomskiego. Zarys problematyki* [w:] *Polska pod okupacją 1939–1945*, t. 2, red. M. Przegiętka *et al.*, Warszawa 2016.
Domański T., Jankowski A., *Represje niemieckie na wsi kieleckiej 1939–1945*, Kielce 2011.
Dziobek-Romański J., *Organizacja administracji władz okupacyjnych na ziemiach polskich*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2012, t. 22, nr 3.
Fajkowski J., *Wieś w ogniu. Eksterminacja wsi polskiej w okresie okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1972.
Fąfara E., *Gehenna ludności żydowskiej*, Warszawa 1983.
Gocel T., *Represje niemieckie wobec kleru wiejskiego w diecezji kieleckiej 1939–1945*, „Wieś Polska w czasie II Wojny Światowej” 2020.
Guz E., *Goebbels o Polsce i sojuszniczym ZSRR*, Warszawa 1999.
Inwentaryzacja cmentarza grzebalnego w Busku-Zdroju, oprac. L. Marciniak, K. Orłowski, Z. Osiński, Busko-Zdrój 1980.
Jankowski A., *Zbrodnie niemieckie na Kielecczyźnie w 1939 roku* [w:] *Kielecczyzna w czasie wojny i okupacji 1939–1945*, red. J. Ławnik, Kielce 1993.
Kaczanowski L., Paprocki B., *Miejsca pamięci narodowej 1939–1945 w województwie kieleckim*, Kielce 1989.
„Kombatanci Ziemi Świętokrzyskiej” (Kielce) 2016, z. 1.
Kozyra W., *Okupacyjna administracja niemiecka na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2013, t. 60.
Kryska-Karski T., *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*, Londyn 1996.
Leszczyński J.T., *Stopnica*, Kielce 2003.
Maciągowski M., Krawczyk P., *Żydzi w historii Chmielnika*, Kielce 2006.
Marciniak L., *Absolwenci gimnazjum – ofiary Katynia*, „Tygodnik Ponidzia” 1993, nr 5.
Marciniak L., *Byli wśród nas*, „Tygodnik Ponidzia” 1997, nr 34.
Marciniak L., *Był taki dzień: 6 sierpnia 1944 r.*, „Tygodnik Ponidzia” 2000, nr 31.
Marciniak L., *Cmentarz parafialny w Busku-Zdroju*, Kazimierza Wielka 2008.
Marciniak L., *Katyni*, „Tygodnik Ponidzia” 1997, nr 16.
Marciniak L., *Ks. kpt. Jan Francuz*, „Tygodnik Ponidzia” 2001, nr 23.
Marciniak L., *Ofiary NKWD*, „Tygodnik Ponidzia” 2002, nr 33.
Marciniak L., *Pamięć ofiar hitlerowskiego terroru*, „Tygodnik Ponidzia” 2002, nr 33.
Marciniak L., *Sen na „schodach do nieba”*, „Buskie Źródła” 1992, nr 3.
Marciniak L., *Tragiczny los buskich harcerzy*, „Buskie Źródła” 1993, nr 3.
Marciniak L., *Więzi i korzenie*, t. 1, Busko-Zdrój 1997.
Marciniak L., *Więzi i korzenie*, t. 2, Kielce–Busko-Zdrój 2001.
Marciniak L., *Więzi i korzenie*, t. 3, Busko-Zdrój 2005.
Marciniak L., *80 lat buskiego liceum. Nauczyciele*, Busko-Zdrój 1988.
Meirtchak B., *Żydzi – żołnierze wojsk polskich polegli na frontach II wojny światowej*, Warszawa 2001
Mrozik J., *Wstrząsające dokumenty z lat okupacji Pińczowa* [w:] *Mozaika powiatu pińczowskiego*, red. H. Kawiorski, t. 1, Kielce 2006.
Nowy Korczyn, Kazimierza Wielka 2018.
Osiński R., *Obrona Przedmieścia Jurków–Konieczmosty we wrześniu 1939 r.*, „Buskie Źródła” 1993, nr 2.
Osiński R., *Śmierć podchorążego*, „Buskie Źródła” 1993, nr 3.
Osiński R., *Wrzesień 1939 na ziemi buskiej*, Busko-Zdrój 1999.
Peszkowski Z.J., Zdrojewski S.Z., *Świętokrzyskie w grobach Katynia*, Opole 1999.
Piątkowski S., *Radom w latach wojny i okupacji niemieckiej (1939–1945)*, Lublin–Warszawa 2018.
Pińczów i jego szkoły w dziejach, Warszawa–Kraków 1979.
Przybyszewski S.M., Bienias A., *Nowy Korczyn przez stulecia. Szkice z dziejów Nowego Korczyna i okolic*, Kielce 2001.
Pytel J., *Pęczelice między Buskiem Zdrojem i Stopnicą. Z dziejów wsi i gminy*, Krosno 2005.
Raszyk P., *Uwagi do materiałów dotyczących działalności AK w Podobwodzie Stopnica*, „Kombatantkie Zeszyty Historyczne” 1992, nr 2.

- Represje za pomoc Żydom na okupowanych ziemiach polskich w czasie II wojny światowej, t. 1, red. M. Grądzka-Rejak, A. Namysło, Warszawa 2019.
- Rogała S., *Chmielnik miasto i gmina*, Kielce 1998.
- Salomon A., *Rys historyczny dziejów Stopnicy*, Kielce 1999.
- Skrobisz B., *Wólka – miejsce pogromu Żydów w gminie Kije* [w:] *Mozaika powiatu pińczowskiego*, red. H. Kiwerski, Kielce 2006.
- Smarzyński H., *Powiat Busko-Zdrój przed 1 IX 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945*, Kraków 1960.
- Szczygieł J., *Klasztor w Stopnicy – Kątach Starych. Historia i działalność*, Kraków 2007.
- Szydłów przez stulecia, red. C. Jastrzębski, Szydłów 2011.
- Tatusz wasz jest w Rosji... Listy kieleckich katyńców*, oprac. M. Jończyk, Kielce–Warszawa 2020.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Działalność więzienia w Pińczowie w latach 1939–1944 (dystrykt Radom). The operation of the prison in Pińczów in 1939–1944 (Radom district)*, „Archiwum Kryminologii” 2022.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Miejsca kaźni na terenie Kreishauptmannschaft Busko (dystrykt Radom) w latach 1939–1945*, „Niepodległość i Pamięć” 2022, nr 1 (77).
- Trzeskowska-Kubasik K., *Straty osobowe mieszkańców Kreishauptmannschaft Busko*, „Wieś Polska w Czasie II Wojny Światowej” 2020.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Zbrodnie niemieckie w Lesie Weleckim koło Buska-Zdroju*, Warszawa 2022.
- Urbański K., *Zagłada Żydów w dystrykcie radomskim*, Kraków 2004.
- Walczak M., *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej*, Warszawa 1995.
- Zawisza M., *Straty osobowe na Kielecczyźnie w czasie II wojny światowej – próby bilansu* [w:] *Kielecczyzna pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945. Straty osobowe*, red. E. Krężołek, M. Zawisza, Kielce 2017.

Netografia

- [B.a], *About the Central Database of Shoah Victim's Names*, <https://www.yadvashem.org/archive/hall-of-names/database.html>.
- [B.a], *IPN chce zbudować cyfrowy zbiór dokumentów dot. terroru okupacyjnego. „Chcemy też zweryfikować liczbę ofiar II wojny światowej”*, <https://wiadomosci.dziennik.pl/historia/aktualnosci/artykuly/600713,ipn-cyfrowe-repozytorium-dokumentow-okupacja-ofiary-ii-wojna-swiatowa.html>.
- [B.a], *Ofiary zbrodni niemieckich w powiecie jędrzejowskim, w latach 1939–1945*, <http://andreovia.pl/zbrodnie-gmina-sedziszow>.
- [B.a], *Powstaje mapa terroru*, <https://naszdziennik.pl/polska-kraj/210105,powstaje-mapa-terroru.html>
- [B.a.], *Terror i represje w czasie okupacji. IPN zapowiada powstanie cyfrowego repozytorium dokumentów*, <https://wpolityce.pl/historia/451800-terror-okupacji-powstanie-cyfrowe-repozytorium-dokumentow>.
- Bochniak P., *Czy wiesz, że ... Żyli wśród nas (10)*, <http://chroberz.info/serwis/index.php/czy-wiesz-ze/1878-czy-wiesz-e>.
- Bochniak P., *Ludzie: trafili do Auschwitz-Birkenau*, <http://chroberz.info/serwis/index.php/ludzie/4289-ludzie-trafili-do-auschwitz-birkenau?fbclid=IwAR2hIFdZvOWcTWerAGVn5Kc5vFT3VWJNPkfpUpmGvxD7l-4mzTsuej06OrU>.
- Księgi cmentarne polskich cmentarzy wojennych w Miednoje, Katyniu, Charkowie*, <http://ksiegicmentarne.muzeumkatynskie.pl/>.
- Kruk J., *IPN: Prośba o informacje i pomoc przy stworzeniu bazy osób z powiatu buskiego, które zginęły w latach 1939-1945*, <https://infobusko.pl/ipn-prosba-o-informacje-i-pomoc-przy-stworzeniu-bazy-osob-z-powiatu-buskiego-ktore-zginely-w-latach-1939-1945/>.
- Kubas-Samociuk E., *W 74. rocznicę rozstrzelania sędziszowskich kolejarzy w Chmielniku i w Piotrkowicach*, https://www.chmielnik.com/asp/pl_start.asp?typ=13&sub=&subsub=&menu=510&artykul=6636&akcja=artykul.
- Miejsca pamięci narodowej na terenie gminy Michalów*, <https://www.michalow.pl/index.php?c=article&id=64>.
- Szklany R., *Lista nauczycieli tajnego nauczania. Litery T-Z*, <https://www.powiatbuski1939-1945.pl/kultura-oswiata-propaganda/oswiata/lista-nauczycieli-tajnego-nauczania-liter-y-t-z/>.
- Transporty do Treblinki dzień po dniu*, <https://pamiecbreblinki.pl/transporty-do-treblicki-dzien-po-dniu/>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Egzekucje kolejarzy z Sędziszowa w Chmielniku i w Piotrkowicach 17 marca 1944 roku*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/90425,Egzekucje-kolejarzy-z-Sedziszowa-w-Chmielniku-i-Piotrkowicach-17-marca-1944-roku.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Egzekucja w drugiej połowie października 1943 r. na cmentarzu żydowskim w Busku-Zdroju*, http://www.busko.com.pl/egzekucja-w-drugiej-polowie-pazdziernika-1943-r-na-cmentarzu-zydowskim-w-busku-zdroju,,3,1,1,5,31404,n.html?fbclid=IwAR0wUj2A4W4GNGZgB7n7wah_9I6wjtaCSJBads6V9U6CQ-2PhvntV2uuC4.

- Trzeskowska-Kubasik K., *Egzekucja 4 września 1943 r. w Lesie Weleckim*, http://www.busko.com.pl/egzekucja-4-wrzesnia-1943-r-w-lesie-weleckim,,3,1,1,5,31171,n.html?fbclid=IwAR21pP8bx84fFj2PYNsxabME712FTtHcaW11Jk9JvSGI_3gvTu7AVA7AbuQ.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Egzekucja w dniu 19 lipca 1944 r. w Lesie Weleckim k. Buska-Zdroju*, <http://www.busko.com.pl/egzekucja-w-dniu-19-lipca-1944-r-w-lesie-weleckim-k-buska-zdroju,,2,1,1,1,30942,n.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Niemieckie egzekucje w lesie koło Lisowa*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/85957,Niemieckie-egzekucje-w-lesie-kolo-Lisowa.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Ofiary terroru niemieckiego spoczywające na cmentarzu parafialnym w Busku-Zdroju*, <http://www.busko.com.pl/ofiary-terroru-niemieckiego-spoczywajace-na-cmentarzu-parafialnym-w-busku-zdroju,,3,1,1,5,31431,n.html?fbclid=IwAR0Ga36FzdcPIHwVUxuMf5ogbLwJwPKboD62UUo4i4OeMzAru1cIDQTM68>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Pomoc Polaków dla ludności żydowskiej na terenie powiatu buskiego*, http://www.busko.com.pl/egzekucja-4-wrzesnia-1943-r-w-lesie-weleckim,,3,1,1,5,31171,n.html?fbclid=IwAR21pP8bx84fFj2PYNsxabME712FTtHcaW11Jk9JvSGI_3gvTu7AVA7AbuQ.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Represje niemieckie wobec nauczycieli na terenie Kreishauptmannschaft Busko*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/89177,Represje-niemieckie-wobec-nauczycieli-na-terenie-Kreishauptmannschaft-Busko-w-la.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Tragiczne wesele w Janinie – nieznanne fakty z powiatu buskiego w czasie II wojny światowej*, <http://www.busko.com.pl/tragiczne-wesele-w-janinie-8211-nieznanne-fakty-z-powiatu-uskiego-w-czasie-ii-wojny-swiatowej,,3,1,1,1,30664,n.html?fbclid=IwAR2uayuaPIQErg3UX550V3p-z7bD0Z0faZkuIgNuzILN4HOEZuGJ6FVIdg>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Wybrane przykłady akcji prowokacyjnych 3. Batalionu 17. Pułku Policji SS na Ponidziu*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/86891,Wybrane-przyklady-akcji-prowokacyjnych-3-Batalionu-17-Pulku-Policji-SS-na-Ponidz.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Więzienie przy ul. Kościelnej w Busku-Zdroju*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/87538,Wiezienie-przy-ul-Koscielnej-w-Busku-Zdroju.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Zbrodnia niemiecka dokonana 5 sierpnia 1943 r. we wsi Przededworze (Kreishauptmannschaft Busko, dystrykt Radom)*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/85367,Zbrodnia-niemiecka-dokonana-5-sierpnia-1943-r-we-wsi-Przededworze-Kreishauptmann.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Zbrodnia Wehrmachtu w Prusach (powiat stopnicki) – 9 września 1939 roku*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/86038,Zbrodnia-Wehrmachtu-w-Prusach-powiat-stopnicki-9-wrzesnia-1939-roku.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Zbrodnie III Batalionu 17 pułku policji SS na Ponidziu w czasie okupacji niemieckiej*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/74399,Zbrodnie-III-Batalionu-17-pulku-policji-SS-na-Ponidziu-w-czasie-okupacji-niemiec.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Zbrodnie niemieckie popelnione na cmentarzu żydowskim w Busku-Zdroju*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/86782,Zbrodnie-niemieckie-popelnione-na-cmentarzu-zydowskim-w-Busku-Zdroju.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Zbrodnie okupanta niemieckiego w Lesie Weleckim k. Buska-Zdroju*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/71799,Zbrodnie-okupanta-niemieckiego-w-Lesie-Weleckim-k-Buska-Zdroju.html>.
- Trzeskowska-Kubasik K., *Zbrodnie Szai Fastaka na terenie Chmielnika. Wybrane przykłady*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/86689,Zbrodnie-Szai-Fastaka-na-terenie-Chmielnika-Wybrane-przyklady.html>.
- W 74. rocznicę rozstrzelania sędziszowskich kolejarzy w Chmielniku i w Piotrkowicach*, https://www.chmielnik.com/asp/pl_start.asp?typ=13&sub=&subsub=&menu=510&artykul=6636&akcja=artykul.
- Więźniowie*, <http://ompio.pl/wiezniowie/>.
- Ziemia buska i kielecka w okresie drugiej wojny światowej. Zestawienie bibliograficzne sporządzone w oparciu o zbiory Biblioteki Pedagogicznej w Busku-Zdroju*, https://www.pbw.kielce.pl/userfiles/file/nowe_zestawienia/dokument629.pdf.

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Wykaz skrótów	21
Bibliografia	23
Tabele	30